

Asqarali SULAYMONOV, Islomjon RAHMONOV,
Zilola SULAYMONOVA

TASVIRIY SAN'AT

4

**Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
4-sinfi uchun darslik**

*O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi
vazirligi tasdiqlagan*

«SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA
AKSIYADORLIK KOMPANIYASI
BOSH TAHRIRIYATI
TOSHKENT – 2015

UO'K: 372.874(075)

KBK 85.1ya 71

S 96

Taqrizchilar:

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti professori, O'zbekiston xalq rassomi **R.Xudayberganov**;

Namangan Davlat universiteti dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi **A.Amonullayev**;

Respublika Ta'lim markazi bosh metodisti **N.Boymuradova**;

Toshkent SHPXQTMOI katta o'qituvchisi **Q.Mirahmedov**;

Toshkent shahridagi 51-maktab tasviriy san'at o'qituvchisi **D. Hasanov**.

Shartli belgilar:

— savollarga javob bering

— uyga vazifa

S 96 **Sulaymonov, Asqarali**

Tasviriy san'at: umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik / A. Sulaymonov, I. Rahmonov, Z. Sulaymonova. – T.: «Sharq», 2015. – 112 b.

I. Rahmonov, I. II. Sulaymonova, Z.

ISBN 978-9943-26-349-9

UO'K: 372.874(075)

KBK 85.1ya71

ISBN 978-9943-26-349-9

© Sulaymonov A., Rahmonov I., Sulaymonova Z., 2015

© «Sharq» NMAK Bosh tahririyati, 2015.

I CHORAK

1-mavzu

TASVIRIY SAN'ATNING TURLARI VA JANRLARI

Aziz o'quvchi! Tasviriy san'at hayotni aks ettirishda, dunyo go'zalliklarini his qilishda insonga yordam berishini bilasiz.

Siz tasviriy san'atning turlari haqida birinchi sinf-dayoq dastlabki ma'lumot olgansiz. Tasviriy san'at o'zining tasvirlash usullari va boshqa jihatlariga qarab, **grafika**, **rangtasvir** va **haykaltaroshlik** kabi turlarga bo'linadi (1-rasm).

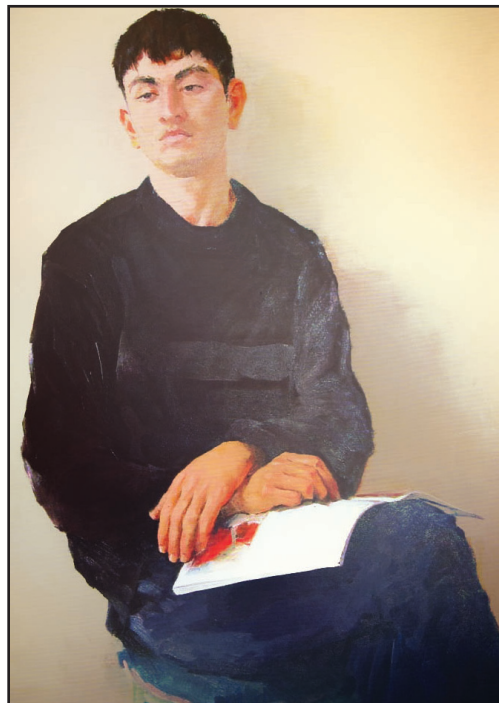
1-rasm. Tasviriy san'at turlari: grafika (a), rangtasvir (b) va haykaltaroshlik (d).

Grafika. Tasviriyl san'atning eng ommaviy turlaridan biri grafikadir. «Grafika» so'zi yunonchada «yozaman», «chizaman» degan ma'noni anglatadi. Qalamda yoki tushda ishlangan rasmlar, kitob, gazeta va jurnallarga chizilgan illustratsiyalar (2-rasm), biror jismga o'yilgan gravyuralar, plakat, stend, buyumlarning etiketkalari, yorliqlari, oziq-ovqatlar o'ralgan yozuvli qog'ozlar – bularning barchasi grafika namunalari hisoblanadi.

Rangtasvir. Rangtasvir tasviriyl san'atning eng jozibali va ta'sirli turi (3-rasm). Unda musavvir

2-rasm. Telman Muhamedov.
G'afur G'ulomning «Shum
bola» qissasiga ishlangan
illustratsiya.

3-rasm. Erkin Bozorov.
Ukam portreti.

bo'yoqlar vositasida matoga, qog'ozga yoki boshqa tekis yuzaga hayotiy hodisalarni badiiy tasvirlab beradi. Mashhur rassom Rahim Ahmedovning «Ona o'ylari» asarida onaxon qiyofasi ochiq tabiat qo'ynida aks ettirilgan. Onaning o'ychan o'tirgan holati, tomoshabinni o'yga toldiradi. Beixtiyor, o'z onamiz yoki buvimiz qiyofasi ko'z oldimizda gavdalanadi. Rangtasvir asarlari, asosan, akvarel, moyli bo'yoqlar vositasida yaratiladi.

Haykaltaroshlik. Haykaltaroshlik – borliqni uch o'lchovli shaklda tasvirlaydigan san'at turi (4–5-rasm-

4-rasm. Ravshan Mirtojiev.
Ibn Sino byusti.

5-rasm. Ravshan Mirtojiev.
Alisher Navoiy haykali.

lar). Haykalni har tarafdin aylanib tomosha qilishimiz mumkin. Haykaltarosh Ilhom Jabborovning «Amir Temur», «Ahmad al-Fargʻoniy», Ravshan Mirtojiyevning «Kamoliddin Behzod», «Ibn Sino», «Alisher Navoiy», «Mirzo Ulugʻbek» asarlari mahorat bilan ishlangan.

Haykaltaroshlik asarlari ham har xil boʻladi. Agar inson qiyofasi boshidan koʻkragigacha tasvirlangan boʻlsa, bunday haykal **byust** deyiladi. 4-rasmda tasvirlangan haykal – byustdir. Byustlar buyuk tarixiy shaxslarga bagʻishlab oʻrnatiladi.

Binolarning devorlari va peshtoqlariga, tanga, medal kabi buyumlarning yuzasiga ishlangan boʻrtma-qavariq tasvirlar haykaltaroshlikning **relyefli haykal** namunalaridir. Haykaltaroshlik asarlarini yaratishda loy, plastilin, gips, yogʻoch, marmar, granit, bronza, hatto, oltin, mis, kumush kabi qimmatbaho metallardan ham foydalaniladi.

Tasviriy sanʼat janrlari. Tasviriy sanʼat asarlari mavzusi, mazmuni, ishlanish uslubiga koʻra turli janrlarga boʻlinadi. «Janr» soʻzi fransuzcha soʻz boʻlib, «tur» yoki «koʻrinish» maʼnosini anglatadi. Tasviriy sanʼat janrlari ularning turlariga ham bogʻliq. Rangtasvir va grafika asarlari quyidagi asosiy janrlarda yaratiladi: **1. Portret. 2. Naturmort. 3. Manzara. 4. Maishiy. 5. Tarixiy. 6. Batal. 7. Animalistik. 8. Marinistik.**

Agar kartinada inson qiyofasi tasvirlangan boʻlsa, bunday asar **portret janriga** mansub boʻladi. Italiyaning mashhur rassomi Leonardo da Vinchining «Mona Liza», Muhammad Nuriddinovning «Ona» (6-rasm) asari portret janriga mansubdir.

Portret janri

6-rasm. *Muhammad Nuriddinov. Ona portreti.*

Naturmort janri

7-rasm. *Akmal Ikromjonov. Naturmort.*

Manzara janri

8-rasm. *O'rol Tansiqboyev. Tog'da.*

Maishiy janr

9-rasm. Boris Kustodiyev. Tong.

Tarixiy janr

10-rasm. Ilya Repin. Zaporozhyeliklar turk sultoniga maktub yo'llamoqdalar.

Batal janri

11-rasm. *Alisher Aliqulov.* Mo'g'ul bosqinchilariga qarshi jang.

Animalistik janr

12-rasm. *Ilhom Otaboyev.* Tulporlar.

Marinistik janr

13-rasm. O'rol Tansiqboyev. Sirdaryo.

Naturmort janridagi asarlarda jonsiz narsalar tasvirlanadi (7-rasm). Fransuzcha «nature morte» – «jonsiz tabiat» degan ma'noni bildiradi.

Tasviriy san'atning eng ommaviy janrlaridan biri **manzara janridir**. Unda rassom tabiat go'zalligini tasvirlash bilan birga inson va tabiat munosabatlarini aks ettiradi (8-rasm).

Maishiy hayot, turmushdagi voqea va hodisalarni tasvirlovchi tasviriy san'at asarlari **maishiy janrga** oid hisoblanadi (9-rasm).

Biror tarixiy voqea yoki tarixiy shaxslarning tasviriga oid tasviriy san'at asarlari **tarixiy janrga** (10-rasm), jang, harbiy yurishlar tasviriga oid ishlar **batal janriga** (11-rasm), hayvonlar tasviriga oid asarlar **animalistik janrga** (12-rasm), suvli manzara tasviriga oid ishlar **marinistik janrga** (13-rasm) mansub bo'ladi.

Muhammad Nuriddinov

Rangtasvirchi musavvir, O'zbekiston xalq rassomi. 1948-yilda Namangan shahrida tug'ilgan. 1968-yilda Respublika rassomlik bilim yurti, 1976-yilda Repin nomidagi Leningrad rassomlik, haykaltaroshlik va me'morlik institutini tugatgan. 2003-yilda O'zbekiston Badiiy akademiyasining oltin medali bilan taqdirlangan. Mavzuli kompozitsiyalar ustasi, portretlar hamda naturmort janrida asarlar yaratgan. Uning «Namangan ohanglari», «Ona portreti», «Omon Abdurazzoqov portreti», «Eski Sebzor» asarlari mashhurdir.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Tasviriy san'atning qanday turlari bor? Har bir turini tushuntirib bering.
2. Tasviriy san'at janrlarini sanab chiqing.
3. Tasviriy san'at janrlari bir-biridan nimasi bilan ajralib turadi?

Uyga topshiriq:

Atamalar uchun alohida daftar tuting va unga mavzu matnidagi ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yozib boring.

«QOVUN VA ANOR» MAVZUSIDA NATURMORT ISHLASH

Ona Vatanimizda yetishtirilgan mazali mevalar o'zining chiroyliligi bilan rassomlarni ilhomlantirib, ularni naturmort yaratishga qiziqtiradi (14–17-rasmlar).

14-rasm. *Yanis Salpinkidi.*
Anorli naturmort.

15-rasm. *Vilem Kalf.*
Naturmort.

16-rasm. *Obidjon Bakirov.* Kuzgi naturmort.

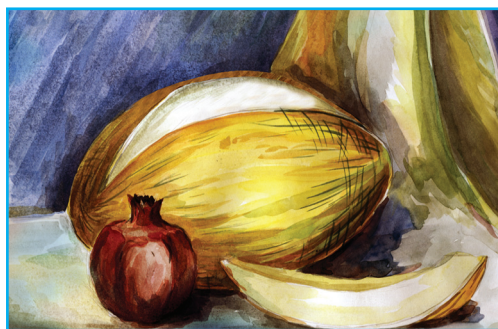
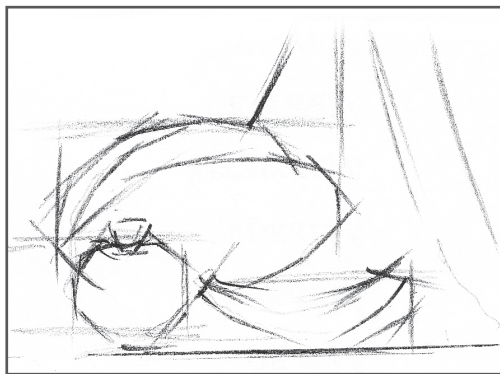
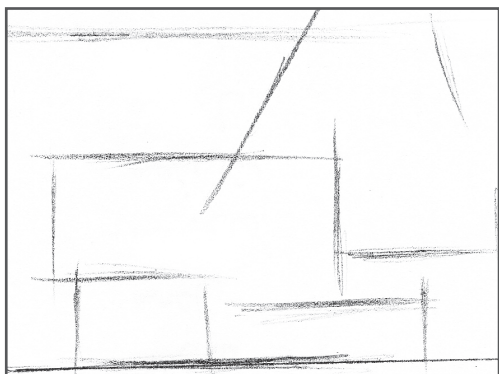
17-rasm. *Rahim Ahmedov.* Naturmort.

Bugun siz «Qovun va anor» deb nomlangan naturmort rasmini naturaga qarab ishlaysiz. Buyumlarni o'ziga qarab rasm chizishni ***naturadan rasm ishlash*** deyiladi.

Mevalar, gullar, qush va hayvon tulumlari, sabzavotlar, poliz ekinlari, o'quv qurollari, uy-ro'zg'or buyumlari, kasbga oid buyumlar tasvirlangan surat ***naturmort*** deyiladi.

«Qovun va anor» mavzusida naturmort rasmini chizishni ikki bosqichda amalga oshiramiz. Birinchi darsda naturmort rasmi qalamtasvirda ishlansa, ikkinchi darsda rangtasvirda yakunlanadi.

Ishni naturani diqqat bilan kuzatishdan boshlang. Rasm chizish bosqichlarini 18-rasmda berilgan namuna misolida tahlil qiling.

18-rasm. «Qovun va anor» mavzusida naturmort rasmini ishlash bosqichlari.

Dastlab naturada turgan narsalarni rasm daftari yuzasiga to'g'ri joylashtirib olishingiz kerak. Naturmort chizish bosqichlarida barcha narsalarni bir yo'la tasvirlab borish lozim. Aks holda bir jismning o'lchovi kattaroq va ikkinchisiniki kichikroq bo'lib, buyumlarining nisbati, o'zaro munosabati, rasm kompozitsiyasi buzilishi mumkin. Shuning uchun naturmortdagi barcha narsalarning umumiy balandligi va eni qog'ozga yordamchi chiziqlar bilan belgilab olinadi.

Naturmort ishlash jarayonida, avvalo, uning yoritilganlik darajasiga e'tibor qaratiladi. Soya, yarim soya, to'q soya, yorug' joy va refleks ajratib olinadi. Ularni belgilashda quyidagi holatlarga e'tibor qarating:

1. Narsalar sirtida eng ko'p yorug'lik qaytayotgan joy **yorug' joy** deb ataladi.

2. Narsalarning soya qismi oxiridan yorug'likning sinib qaytishi **refleks** deyiladi.

3. Narsalardagi soyaning boshlang'ich qismi **yarim soya**, asosiy qismi – **to'q soya** deb ataladi.

4. Buyumdan tekislikka tushayotgan soya **tushuvchi soya** deyiladi.

Ranglar bilan ishlashda avval yorug' joylarini och ranglarda bo'yash bilan boshlaysiz. So'ng qovun, anor, qovun tiligidagi yorug' va soya joylarini mos ranglar bilan ajratib olasiz. Bo'yash jarayonida e'tibor avval asosiy narsalarga, so'ng mayda detallarga qaratiladi.

Naturadan rasm ishlash paytida quyidagi qoidalarga e'tibor berish zarur:

- doimo chizilayotgan buyumlar bilan rasm daftari-dagi tasvirni solishtirib boring;
- dastlab yirik hajmli, keyin maydaroq shakllarni tasvirlashga o'ting;
- ranglar tanlayotganda faqat asosiy ranglarni ishlatmasdan hosila ranglardan ham foydalaning;
- sanitariya-gigiyena qoidalariga rioya qilishga, rasm ishlash paytida qog'oz yuzasini rezina bilan ko'p o'chiravermaslikka, mo'yqalamni bosib ishlatmaslikka va suvni ortiqcha isrof qilmaslikka odatlaning. Naturadan rasm ishlashni tugatar ekansiz, uning ranglarini yana bir bor tekshirib ko'ring, xatolari bo'lsa tuzating.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. «Naturmort» so'zining ma'nosini ayting.
2. Naturmort janrida ijod qilgan mashhur rassomlar va ularning asarlarini aytib bering.
3. Rang berishda nimalarga e'tibor berish kerak?
4. Refleks, yarim soya va to'q soya nima?
5. Asosiy ranglardan hosila ranglar qanday farq qiladi?

Uyga topshiriqlar:

1. Naturmortning kompozitsion yechimini dastlabki darsda qalamtasvirda, keyingi darsda rangtasvir-da tugallab keling.
2. Atamalar daftariga ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yozib boring.
3. O'zingiz mustaqil naturmort qo'yilmasi chizishni o'ylab ko'ring, masalan, «Guldasta», «Mevalar», «Oshxona buyumlari» kabi mavzularda.

«QOVUN SAYLIDA» MAVZUSIDA KOMPOZITSIYA ISHLASH

Rassomlar o'z ko'rgan-kechirganlari, kuzatgan voqea-hodisalarni xayollarida umumlashtirib, yaxlit bir kompozitsiya yaratadilar (19-rasm). Buning uchun ular qalamda, bo'yoqda xomaki **eskizlar**, qoralama rasmlar, **etudlar** ishlaydilar. So'ng ularning eng maqbuli asosida rassom tasavvuridagi tasviriy san'at asari paydo bo'ladi. «Qovun saylida» mavzusidagi kompozitsiyaning yechimini xayolingizda tasavvur qilib ko'ring:

1. Qovun va tarvuzlarning qanday navlarini bilasiz?
2. Qovun va tarvuz shakli bir-biridan qanday farq qiladi?
3. Ularning rangi qanday tusda bo'ladi?

Ishni rasm daftari yuzasiga yer va osmon chegarasi – gorizont **ufq chizig'ini** o'tkazishdan boshlaysiz. Chiziq daftar yuzasining o'rtasidan pastroqda

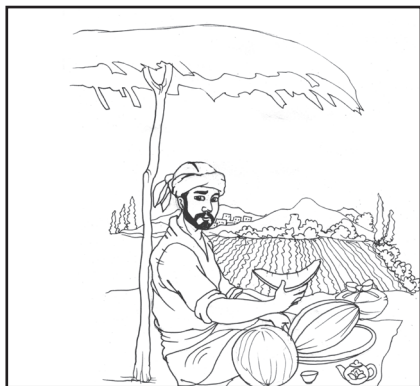
19-rasm. Lev Bure. Qovun rastasi.

o'tkaziladi. Ufq chizig'i siz tasvirlayotgan bobo va nabira obrazi – kompozitsiya markazining asl ma'nosini ochishga yordam beradi. Odam rasmini ishlashda uning gavda qismlarining quyidagi nisbatlariga rioya qilishga harakat qiling:

1. Inson bosh qismi butun gavdaning yettidan bir qismiga teng.

2. Inson tanasi teng 3 ga bo'linadi – yelkadan belgacha, beldan tizzagacha, tizzadan tovongacha.

Avval chizmoqchi bo'lgan kishilarning o'tirgan holatlarini, atrof-muhitni qoralama chiziqlar yordamida umumiy **kompanovka** qilib olasiz. So'ng mayda detallarni ishlashga o'tasiz, masalan, chaylaning tepasi, ustunlari, ko'rpachalar, dasturxon, olib kelingan tushlik, ketmon. Chizayotganingizda birinchi planda tarvuz-qovun, ikkinchi planda kompozitsiya markazida bobo va nabira, uchinchi planda dasturxonga tugilgan tushlik, to'rtinchi planda – **perspektivada** uzoqlardagi poliz dalasi va daraxtlar tasvirlanishi kerak (20-rasm). Oldindagi narsalarning yirik – aniq-

20-rasm. «Qovun saylida» mavzusidagi kompozitsiya variantlari.

roq, uzoqdagi narsalarning mayda va xiraroq ko'rinishi tasviriy san'atda ***perspektiva*** deb ataladi.

Rasm ishlashda asar qahramonlarini dastlab och fonda, so'ngra ranglarni ustma-ust qo'yib to'q rangda tasvirlash talab etiladi. Gavdaning alohida ajralib ko'rinishi, liboslarning soddaligi, qo'l-oyoqlarning xarakterli holati kompozitsiya mazmunini ochishga yordam beradi.

Dastlab ishlayotgan rasmingizning bir necha xomaki eskizini chizib ko'rsangiz, ishingiz yanada mazmunliroq chiqadi. Qalamtasvirda ishlab bo'lganingizdan so'ng rangtasvirda ishlashga o'tasiz. Eng avval inson qiyofalari, chayla, so'ng orqa zamin – tabiat ko'rinishi ranglarda ishlanadi. Bo'yoq bilan ochdan to'qqa tarzida ish yuritiladi. Soya, yarim soya, to'q soya, refleks va hosila ranglarni topishda rangshunoslik qoidalariga amal qilinadi. Avval och rang tuslari, keyin to'q rang tuslari berib rasmni tugallaysiz.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Rassomlar o'z asarlarini qanday yaratadilar?
2. Poliz dalasini qanday tasavvur qilasiz?
3. Gorizont (ufq) chizig'i nima?
4. «Kompanovka» deganda nimani tushunasiz?
5. Xomaki va qoralama rasmlar nima uchun chiziladi?

Uyga topshiriqlar:

1. Birinchi darsda «Qovun saylida» mavzuli kompozitsiyaning qalamtasvirdagi holatini tugallab kelish.
2. Atamalar daftariga ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yozib oling.

«RAQQOSA» HAYKALINI ISHLASH

Raqslar nafaqat o'yin, balki ijrochining yurti, millatining orzu-istaklari, tarixi, urf-odatlari haqida elastik harakatlar, mimikalar orqali ma'lumotlar beradi.

O'zbek, xitoy, hind, arab raqslari bir-biridan raqqosalarning kiygan liboslari, taqinchoqlari va o'ziga xos raqs harakatlari bilan farq qiladi. «Tanovar» raqsida farg'onaliklarga xos bosiqlik va vazminlik ifodalansa, «Lazgi»da xorazmliklarning jo'shqinligi, surxon, qoraqalpoq raqslarida vohaliklarning sho'x, o'ynoqi, quvnoq harakatlari to'la namoyon bo'ladi.

Xalqimizning Tamaraxonim, Mukarrama Turg'unboyeva, Qizlarxon Do'stmuhamedova, Malika Ahmedova, Ma'mura Ergasheva, Rushana Sultonova kabi mashhur raqqosalari yurtimiz dovruq'ini dunyoga taratgan.

21-rasm. *Bahodir Jalolov. «Raqsning tug'ilishi» devoriy surati.*

Raqslarning mumtoz, milliy raqs, vals, tango va boshqa ko'plab turlari bor.

O'zbekistonlik rassomlar tomonidan raqs san'ati va raqqosalarga oid ko'plab tasviriy san'at asarlari yaratilgan. O'zbekiston xalq rassomi Bahodir Jalolovning Mukarrama Turg'unboyeva xotirasiga bag'ishlangan «Raqsning tug'ilishi» devoriy surati (21-rasm), O'zbekiston xalq rassomi Chingiz Ahmarovning «Raqs» (22-rasm), «Qizlarxon Do'stmuhamedova portreti», Sardor Hasanovning «Raqqosa» (23-rasm) asarlari shular jumlasidandir.

Bugun siz milliy raqsga tushayotgan raqqosa haykalini ishlashda, eng avvalo, xayolingizdagi obrazning

22-rasm. Chingiz Ahmarov.
Raqs.

23-rasm. Sardor Hasanov.
Raqqosa.

xomaki eskizini qog'ozga chizib ko'rasiz. Unda raqqo-
saning raqs tushgan paytdagi qo'l, oyoq, bosh hara-
katlari alohida e'tiborga olinadi. Qoralama eskiz aso-
sida loy yoki plastilindan raqqosa haykalini yasash-
ga o'tasiz. Haykaltaroshlikka alohida qiziqishi bo'lgan
o'quvchilar haykalni yanada jozibaliroq bo'lishi, hara-
kat plastikasini ko'proq aks ettirish uchun taxta yoki
yumshoq simdan karkas yasab olishi mumkin (24-
rasm).

Avval plastilinni siqimlab zuvalachalar ajratib olasiz.
Ulardan haykal tanasi, bosh, qo'li va oyoqlari uchun
alohida-alohida bo'laklar ajratib, so'ng ularni birlashti-
rib chiqasiz. Haykal yasash jarayonida odam gavdasi

24-rasm. *Shahlo Yusupova.* «Raqqosa» haykalini
ishlash bosqichlari.

qismlarining o'zaro nisbatlari – **proporsiyalariga** rioya qiling.

Xuddi shu usulda «Sozanda» haykalini yasashingiz mumkin. Haykaltaroshlik pichog'i – yog'och **steklari**-dan foydalanilayotganda ozodalikka va ehtiyotkorlikka rioya qiling.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Nima uchun insonlar raqsga tushadi?
2. Raqslar nima uchun bir-biridan farq qiladi?
3. O'zbek raqslarining nomini ayting.
4. Mashhur o'zbek raqqosalaridan kimlarni bilasiz?
5. Haykal yasashda nimalarga e'tibor berish kerak?
6. Haykal yasash bosqichlarini aytib bering.

Uyga topshiriq:

1. «Raqqos yigit» yoki «Sozanda» haykalini mustaqil ishlab keling.
2. Mashhur raqqosalarning ism va familiyasini hamda mavzuda ajratib ko'rsatilgan so'zlarni atamalar daf-tariga yozib qo'ying.

«KUZGI GULLAR» MAVZUSIDA RASM ISHLASH

O'lkamizda kuz o'zgacha tarovatga ega bo'ladi. Daraxtlar bargi sarg'ish, qizg'ish, zarg'aldoq, jigar-rang tusli ranglarda juda go'zal ko'rinish hosil qiladi. Kuzning injiq havosi – hovlilarimizdagi turfa xil gul-larga o'z ta'sirini o'tkaza olmaydi. Atirgul, chinnigul, gultojixo'roz, gulsafsar, rayhon kabi gullar atrofga o'z iforini taratmoqda.

25-rasm. Atirgul naturmortini ishlash bosqichlari.

Siz ham shu gullardan ajoyib naturmort ishla-
shingiz mumkin (25-rasm). Uni «Kuzgi gullar» deb
nomlaymiz.

Eng avval, o'zingizga yoqadigan 2–3 ta oq, sa-
riq, qizil gullardan qirqib olib,
suvli guldonga soling. Gul tan-
lashda o'z sharoitingizdan kelib
chiqing. Guldon oldiga kuzgi
mevalardan – olma, nok yoki
behi qo'yishingiz mumkin.

Mevalar birinchi plan, guldas-
ta ikkinchi planda bo'ladi. Orqa
fon uchun matoni tanlashda
rangiga e'tibor bering. Chizish-
dan avval Yanis Salpinkidining
«Gultojixo'roz» nomli naturmor-
tini diqqat bilan kuzating (26-
rasm). Rassom ishini naturada
qo'yilgan guldasta bilan solishti-
ring:

26-rasm. Yanis Sal-
pinkidi. «Gultojixo'roz»
naturmorti.

1. Rasmdan birinchi va ikkinchi plandagi narsalarni aniqlang.

2. Asarda qanday gullar tasvirlangan?

3. Rasmda orqa fon nima uchun to'qroq olingan?

4. Nima uchun rasmda dasturxon ochroq rangda berilgan?

Ishni naturadagi narsalarni qog'oz yuzasiga to'g'ri joylashtirib olishdan boshlang. Agar gul solingan guldonning bo'yi baland bo'lsa, natura qog'ozga tik holatda, pastroq bo'lsa, yotiq holatda joylashtiriladi.

Dastlab naturaga xomaki eskiz va qoralama rasmlar chiziladi. Rasmda birinchi planda mevalar, ikkinchi planda guldondagi gullar, uchinchi planda orqa fondagi mato tasvirlanadi. Naturadan rasm chizishda uning alohida detallarini chizishdan oldin umumiy ko'rinishini ishlang. So'ngra alohida qismlarini ishlashga o'ting. Masalan, gulni ishlashga berilib, qolgan qismi e'tiborsiz qoldirilsa, rasmdagi buyumlar yoki narsalar ko'rinishi bir-biriga nomutanosib bo'lib qolishi mumkin. Bo'yashdan oldin qog'ozni suv bilan namlab olish kerak. Shunda surilayotgan bo'yoqlar qog'ozga bir tekis yoyiladi. Naturadagi och joylar bo'yalmasdan oq qoldiriladi. Och rang ustidan yanada yorqinroq va to'qroq ranglar berish mumkin. Bir rang ikkinchi rangga aylanayotgan joyda, hali ular to'liq qurimasdan ustiga boshqa rang qo'yish kerak. Asta-sekin bo'yoqlar yoyilib o'rnashib qoladi. Shu tariqa boshqa zarur ranglar berib boriladi. Bo'yashda rang tuslari, yorug' joy, soyalar, refleks va fonga e'tibor qaratish kerak.

O'tilgan mavzularni mustahkamlash uchun savollar:

1. Kuz fasli boshqa fasllardan nimasi bilan farq qiladi?
2. Kuzgi gullarning nomlarini aytib bering.
3. Rasm ishlashda oddiydan umumiyga, umumiydan oddiyga o'tish qoidasini tushuntirib bering.

Uyga topshiriq:

«Kuzgi gullar» naturmortini rangtasvirda tugallab kelish.

1-NAZORAT ISHI

I. Nazariy bilimingizni mustahkamlang.

1. Tasviriy san'atning tur va janrlarini aytib bering.
2. Naturadan rasm ishlash nima?
3. «Kompanovka» deb nimaga aytiladi?
4. «Perspektiva» nima?
5. «Byust» nima?

II. Zehningizni sinab ko'ring.

1. Tasviriy san'atning turlari qaysi qatorda to'g'ri berilgan?

- A) grafika, haykaltaroshlik, kulolchilik;
- B) haykaltaroshlik, rangtasvir, zargarlik;
- C) rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik;
- D) rangtasvir, naqqoshlik, yog'och o'ymakorligi.

2. Tasviriy san'at janrlari qaysi bandeda berilgan?

- A) manzara, akvarel, moybo'yoq, guash, naqsh, batal;
- B) naqqoshlik, marinistik, animalistik, miskarlik, maishiy, portret;
- C) naturmort, tarixiy, palitra, akvarel, manzara, portret;
- D) portret, manzara, naturmort, maishiy, tarixiy, animalistik.

«QUSHLAR» MAVZUSIDA RASM ISHLASH

Tabiatda qushlarning turlari nihoyatda ko'p. Ularning yashash tarzi turlicha bo'lganligi uchun o'zaro bir-biridan farq qiladi. Masalan, burgutlar tog' cho'qqilarida, lochin dasht va cho'llarda, chayka dengiz, daryo bo'ylarida yashaydi. Nomlari har xil bo'lsa-da, dumi, qanotlari, tumshug'i, oyoq panjalari va boshqa o'xshashliklari bois ularni qushlar deb ataymiz (27–30-rasmlar).

O'lkamizda qushlarning tovu, laylak, turna, qarg'a, hakka, qaldirg'och, musicha, chumchuq, bedana, mayna, bulbul, qirg'ovul kabi turlari bor.

Qushlarning rasmini chizishga kirishishdan avval quyidagi savollarga javob topishga harakat qilib ko'ring.

1. Siz qushlarning qanday turlarini bilasiz?

2. Odamlar nima uchun uylarida qushlarni asrashadi?

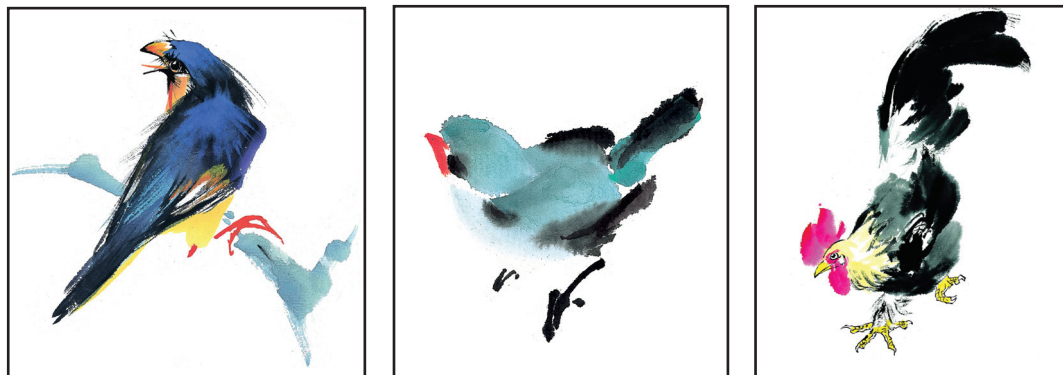
3. Qushlarning rangi, tashqi ko'rinishi qanday?

Qushlardan tog' qushi – kaklik o'zining jozibador chiroyi va fusunkor tashqi ko'rinishi bilan boshqa qushlardan ajralib turadi.

Kaklik rasmini chizishdan avval qushning bosh qismidan dumining uchigacha bo'lgan masofani 31-rasmdagi namuna kabi to'g'ri chiziq yordamida belgilab olasiz. Yordamchi chiziqlar bilan qushning boshi, tanasi va dum qismini belgilab olasiz. Endi bosqichma-bosqich qushning bosh qismi, qanoti,

27-rasm. Qushlar.

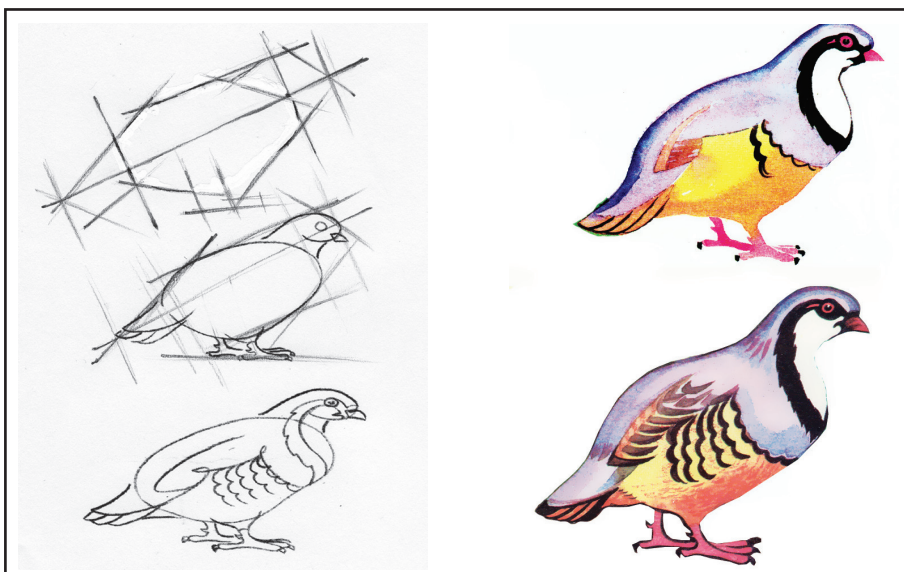
28-rasm. Akvarelda qushlar rasmini ishlash texnikasi.

29-rasm. Arkadiy Rilov.
Moviý kengliklar.

30-rasm. Jalol Usmonov.
«Qushlar tili».

31-rasm. Kaklik rasmini ishlash bosqichlari.

dumi va oyoqlarining shaklini chizib tugallaysiz. Rasm daftarga kaklikning umumiy ko'inishini qalamtasvirda chizib bo'lgach, bo'yashga o'tasiz. Dastlab och rang tuslari, so'ngra to'q rang tuslari – yorug', soya joy, refleks kabi elementlarga diqqatni qaratgan holda asta surtiladi. Fon, ya'ni atrofdagi tabiat ko'inishi tasvirlansa, rasm mazmunliroq bo'ladi.

Ayrim o'quvchilar o'z xohishlariga ko'ra boshqa qushlar rasmini chizishi ham mumkin.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Qushlar bir-biridan nimasi bilan farq qiladi?
2. O'zingiz bilgan qush nomlarini ayting.
3. Qushlar boshqa jonzotlardan nimasi bilan farq qiladi?

Uyga topshiriq:

Kaklik rasmini rangtasvirda yakunlab kelish.

TO'G'RI TO'RTBURCHAK SHAKLIDA NAQSH ISHLASH

Naqsh – amaliy bezak san'atining eng ommalashgan turlaridan biridir. ***Xalq amaliy bezak san'ati*** deganda, ajdodlarimiz asrlar davomida yaratib kelgan hamda ustalarimiz tomonidan bugun ham davom ettirilayotgan milliy hunarmandchilik buyumlari va amaliy san'at asarlarini tushunamiz.

Turli xil naqshlar amaliy san'atning asosini tashkil qilib, ular uch turga: ***islimiy, girih*** va ***murakkab naqshlarga*** bo'linadi.

Islimiy naqsh. Egri chiziqli o'simliksimon shaklli elementlardan tashkil topgan naqsh islamiy naqshlar – ***oygul, barg, novda, bofta, gajak, marg'ula*** kabi naqsh elementlaridan badiiylashtirilib (stilistik yo'l bilan) yaratiladi (32-a rasm). Bunda elementlari o'simliklar, ularning gullari, barglar, novdalar, qushlar, hayvonlarning tasvirlarini stilisatsiya qilish orqali naqsh elementlari hosil qilinadi.

Girih naqsh. To'g'ri chiziqli geometrik shakllar – uchburchak, to'rtburchak, beshburchak, oltiburchak, sakkizburchak kabi

a

b

32-rasm. Islimiy naqsh (a) va girih naqsh (b) namunalari.

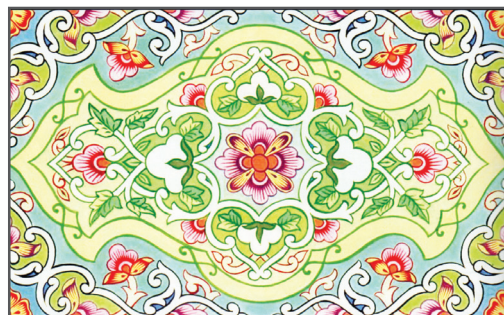
shakllardan tashkil topgan naqsh. Bu naqshlar ganchkorlikda, yog'och o'ymakorligida ko'p ishlatiladi (32-b rasm).

Murakkab naqsh. Islimiy va girih naqshlaridan aralash tarzda tuzilgan naqsh murakkab naqsh deyiladi (33-rasm).

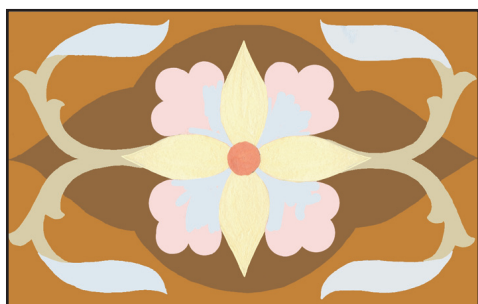
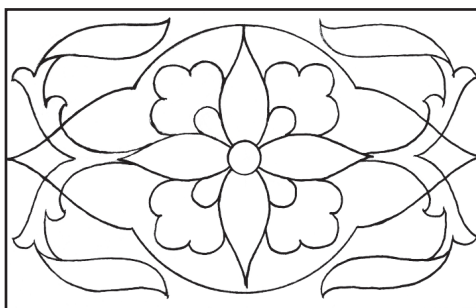
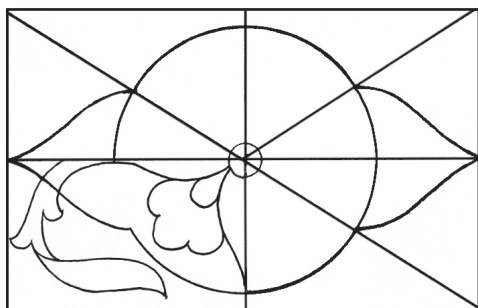
To'g'ri to'rtburchak naqsh o'yilgan yog'och darvoza, eshik, ustun, ganchkor devoriy panno, gilam, so'zana, palak, quticha va sandiqlarni ko'p ko'rgansiz. Bu buyumlardagi naqshlar to'rtburchak asosida yaratilgan bo'lsa-da, naqsh elementlarining tuzilishi va joylashishi, ishlanishi jihatidan bir-biridan farq qiladi (34-rasm).

33-rasm. Ayvon shiftiga ishlangan murakkab naqsh namunasi.

34-rasm. To'g'ri to'rtburchak ichidagi naqsh namunalari.

35-rasm. *Nizomiddin Tursunaliyev.* To'g'ri to'rtburchak shakli-da naqsh ishlash bosqichlari.

Bugungi darsimizda to'g'ri to'rtburchak shakli-da naqsh chizamiz (35-rasm). Dastlab bo'yi 7 sm, eni 12 sm o'lchamdagi to'g'ri to'rtburchak shaklini rasm daftarga joylashtirib olasiz. So'ng markazdan **gorizontal** va **vertikal** to'g'ri chiziqlar o'tkazib, to'rtburchakni teng to'rt bo'lakka bo'lib olasiz. Ishning keyingi bosqichida to'rtburchakning burchaklari to'g'ri chiziq bilan birlashtiriladi. To'g'ri to'rtburchakning markazidan 7 sm o'lchamdagi aylana chizib olinadi. Hosil bo'lgan chiziqlarga mo'ljallab bosqichma-bosqich barg, paxta, novda elementlaridan naqsh kompozitsiyasi hosil qilinadi. Naqsh kompozitsiyasi qalamda hosil qilib olingach, uni bo'yashga

o'tishingiz mumkin. Bu jarayonda issiq va sovuq ranglar kontrastidan to'g'ri foydalanishga harakat qiling. Odatda, mayda elementlar, masalan, kompozitsiya markazidagi paxta va barg elementlari issiq ranglarga bo'yaladi.

Namunadagi naqsh kompozitsiyasi simmetriyaga asoslangan, ya'ni kompozitsiyaning to'rtidan bir qismi simmetrik tarzda takrorlanadi. Naqsh chizishni boshlashdan avval namunadagi (33–34-rasmlar) naqshlarni diqqat bilan kuzating.

Keyin bosqichma-bosqich naqshning boshqa elementlariga rang berib chiqiladi. Oxirgi bosqichda gul va barglarga targ'il berib yakunlanadi.

Daftarni toza tutish kerakligini yodda tuting.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Amaliy bezak san'ati turlarini aytib bering.
2. Qanday naqsh turlarini bilasiz?
3. Naqsh bilan bezatilgan to'g'ri to'rtburchak shaklidagi qanday buyumlarni bilasiz?
4. Naqsh markazi qanday aniqlanadi?

Uyga topshiriqlar:

1. To'g'ri to'rtburchak shaklidagi naqshni rangda tugallab qo'ying.
2. Atamalar daftariga ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yozib qo'ying.

«O‘ZBEKISTON ME’MORIY YODGORLIKLARI» MAVZUSIDA SUHBAT

Jonajon O‘zbekistonimiz qadimiy va tarixiy me’moriy yodgorliklarga boy yurt hisoblanadi (36–37-rasm-lar). Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Shahrisabz, Qo‘qon kabi shaharlardagi me’moriy obidalar o‘zining ulug‘vor salobati, naqshinkor bezaklari, badiiy mukammalligi bilan jahon ahlini lol qoldirib kelmoqda. Bu o‘z navbatida, ajdodlarimizning me’morlik va amaliy san‘at sohasida yuksak aql-zakovat, badiiy iqtidor egalari bo‘lganligidan dalolat beradi. Maqbara va madrasalar, masjid va minoralar, bozor va karvonsaroylardagi savdo rastalari umumiy shahar majmuyini tashkil etgan.

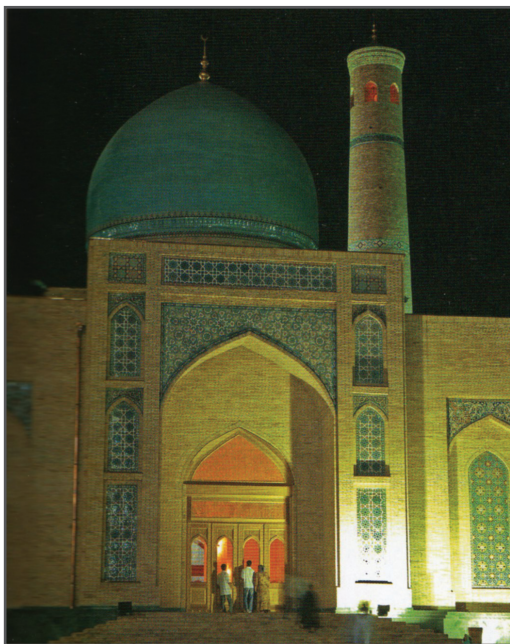
36-rasm. Samarqand.
Registon ansambli.

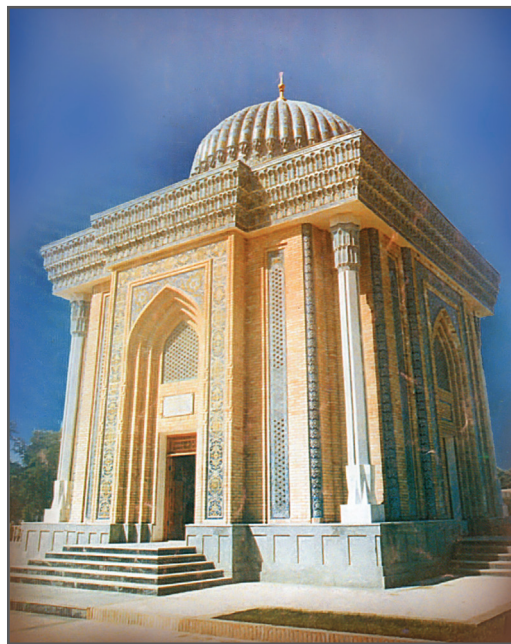
37-rasm. Buxoro.
Minorayi Kalon.

«Me'morlik», ya'ni **«arxitektura»** yunoncha so'z bo'lib, «qurish», «bunyodkorlik» degan ma'nolarni anglatadi. Qurilish deganda me'morning loyiha va chizmalari, materiallarda ifodalangan fikri uning quruvchi bunyodkorlar tomonidan amalga oshirishi tushuniladi. Bino yoki inshootning go'zalligi, ko'rkamligi uning kompozitsion tuzilishiga, ichki va tashqi badiiy jihatlarining uzviyligiga, bezaklardan mohirona foydalanishga bog'liq.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston me'morligi jadal sur'atlarda rivojlandi. Zamonaviy binolar bilan bir qatorda sharqona uslubdagi me'moriy obidalar barpo etildi. Toshkent shahridagi Toshkent islom universiteti,

38-rasm. Hazrati Imom majmuasi.

39-rasm. Imom al-Buxoriy maqbarasi.

Hazrati Imom, Samarqand viloyati Chelak qishlog'ida-
gi Imom al-Buxoriy maqbarasi shular jumlasidandir
(38–39-rasmlar).

Samarqandning Registon maydonidagi Sherdor,
Tillakori va Ulug'bek madrasalari, Bibixonim mad-
rasasi, Shohi Zinda hamda Go'ri Amir maqbara-
lari, Buxoro shahridagi Ismoil Somoniy maqbara-
si, Masjidi Kalon, Mirarab madrasasi, Minorayi Ka-
lon, Buxoro Arki, Sitorayi Mohi Xosa, Xiva shah-
ridagi Ichan qal'a, Pahlavon Mahmud maqbarasi,
Shahrisabz shahridagi Ko'kgumbaz masjidi, Shayx
Kulol maqbarasi, Oqsaroy, Qo'qon shahridagi Xudo-
yorxon o'rdasi, Toshkent shahridagi Ko'kaldosh, Abul
Qosim, Hazrati Imom madrasalari kabi tarixiy obida-
lar jahonga mashhurdir. Bu obidalarning sirtlari jozi-
bador niliy koshinlar bilan bezatilgan. Shu sababdan
asrlar davomida o'z jilvasi va mahobatini saqlab kel-
moqda.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. O'zbekistondagi me'moriy yodgorliklar, asosan, qaysi shaharlarda joylashgan?
2. Eng mashhur tarixiy obidalarning nomini aytib bering.

Uyga topshiriq:

Atamalar daftariga yurtimizdagi tarixiy shaharlar, mashhur me'moriy yodgorliklarning nomlarini hamda ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yozib oling.

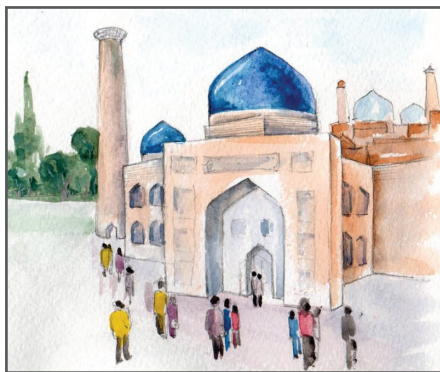
«MEHMONLAR ME'MORIY YODGORLIKLAR OLDIDA» MAVZUSIDA KOMPOZITSIYA ISHLASH

Me'morlik san'ati ham boshqa san'at turlari singari inson kayfiyatini belgilaydi, uning ruhiyatiga, ish qobiliyatiga, fikrlashiga, dunyoqarashiga ta'sir qiladi. Bu holni bizgacha saqlanib qolgan turli davrga mansub me'moriy yodgorliklarni bevosita oldidan (naturadan) yoki suratini tomosha qilib sezib olamiz. Binolardagi salobat, ulug'vorlik, muhtashamlik hamda naqshinkor bezaklar sizda tabiatga, ona yurtga, ijodkor xalqimizning san'atkorona mehnatiga nisbatan faxr tuyg'usini uyg'otadi. Masalan, Samarqandagi Sherdor madrasasi, Buxorodagi Ismoil Somoniy maqbarasi, Xivadagi Ichan qal'a kabi majmualarning birortasini to'g'ridan to'g'ri yoki fotoreproduksiyasini kuzatish orqali bunga amin bo'lasiz. Agar siz yashayotgan shahar yoki qishloqda shunga o'xshash tarixiy obida bo'lsa, ularning shakli, bezaklarini eslashga harakat qilib ko'ring.

Yurtimiz me'morchiligi jahon san'atiga ham o'z ta'sirini o'tkazgan. Masalan, Hindistonning Agra shahrida bunyod etilgan Tojmahal maqbarasini yurtdoshimiz Zahiriddin Muhammad Bobur avlodlaridan Shohjahon bunyod etgan (40-rasm). Bu maqbaraning tashqi va ichki tuzilishi, minora va gumbazlaridagi nafis naqshlar Samarqand va Buxorodagi obidalarga o'xshab ketadi.

40-rasm. Hindiston. Tojmahal maqbarasi.

41-rasm. Mehmonlar me'moriy yodgorlik oldida.

«Mehmonlar me'moriy yodgorliklar oldida» mavzu-sida kompozitsiya ishlashda yuqorida eslab o'tilgan obidalardan biri yoki boshqasining tasvirini asosiy obyekt qilib olishingiz mumkin (41-rasm).

Mavzuga oid kompozitsiya ishlashda, eng avval, odatdagidek, qog'oz yuzasidan **ufq chizig'i** o'tkazilib, osmon bilan binolar joylashgan chegara ajratib olinadi. So'ng yodgorlikning umumiy ko'rinishi qog'oz sathiga kompanovka qilib joylashtiriladi. Bunda birinchi plan, ikkinchi plan, uchinchi plan qoidasiga rioya qilinadi. O'zga yurtdan kelgan sayyohlar har xil millat vakillaridir. Shunga qarab ularning liboslari ham turlicha bo'ladi. Masalan, ingliz yoki arab, nemis yoki hindlarning tashqi qiyofasi, kiyimlarining rangi, shakli, bichimi, bezaklari bilan bir-biridan farq qiladi.

Rasm ishlayotganda me'moriy obidaning sharqona shakli atrof-muhitning o'zaro uyg'unligi, naqsh bezaklarining binoga mos tushganligi, insonlar gavdasining oldindagi nisbatlari e'tiborga olinadi. Soya, yarim

soya, to‘q soya, refleks, perspektiva elementlari to‘g‘ri bajarilsa, rasm yanada ishonchliroq, mazmunliroq chiqadi. Kompozitsiyani qalamtasvirda ishlab bo‘lganingizdan so‘ng, rangtasvirda tugallaysiz.

O‘tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Yurtimiz me‘morchiligining jahon me‘morlik san‘atiga ta‘sirini aytib bering.
2. Chet ellik sayyohlar nima uchun qadimiy shaharlari-mizni tomosha qilishga qiziqishadi?

Uyga topshiriq:

1. «Mehmonlar me‘moriy yodgorliklar oldida» kompozitsiyasini rangtasvirda yakunlab qo‘ying.
2. Atamalar daftariga ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarni yozib qo‘ying.
3. Qadimiy shaharlarga oid rasmlar va fotoreproduksiyalarni yig‘ib boring.

**«CHO‘PON BOLA» MAVZUSIDA
HAYKAL ISHLASH**

Peshonasini qizg‘ish belbog‘ bilan tang‘ib olgan, qarashlari o‘tkir, oq yaktak kiygan cho‘pon bola bobomeros tayog‘iga suyangan, o‘ychan boqib turgan holati mard, jasur, har qanday tabiat sinovlarini yengib o‘ta oladigan inson ekanligidan dalolat beradi.

Rahim Ahmedovning «Cho‘pon bola» kartinasida rassom ham mashaqqatli, ham sharaflı kasb egasi – yosh cho‘ponning ichki va tashqi ruhiy dunyosini yorqin bo‘yoqlarda ifodalab bergan (42-rasm).

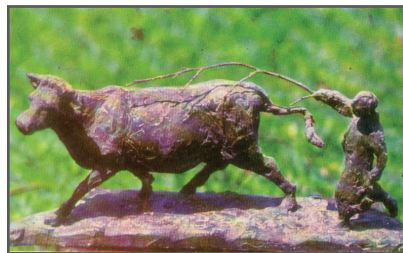
42-rasm. *Rahim Ahmedov. Cho'pon bola.*

43-rasm. *Fahriddin Tohirov. Poda.*

Shuningdek, Ne'mat Qo'ziboyev, G'afur Abdurahmonov, Zuhridin Islomshikov, Fahriddin Tohirov (43-rasm) va boshqa rassomlarning cho'ponlar hayotiga oid asarlari ham mavjud.

Endi diqqatingizni haykaltarosh Turkman Esonovning «Cho'pon bola» haykaliga qaratamiz (44-rasm). Unda o'z molini yaylovga haydab ketayotgan bola obrazi tasvirlangan. Haykalda buzog'ini tashlab ketishga ko'zi qiymay taysallanib borayotgan sigir va molini tezroq podaga qo'shish uchun jadallab borayotgan bolakay obrazi mahorat bilan ishlangan.

44-rasm. *Turkman Esonov. «Cho'pon bola» haykali.*

Siz berilgan reproduksiyalarni diqqat bilan kuzating va fikrlab ko'ring, fantaziyangizni ishga soling. «Cho'pon bola» mavzusida haykal ishlash uchun variantlar haqida o'ylang.

Haykalni ishlashdan oldin yuqorida tasvirlangan asarlardagi cho'pon obrazini, uning xarakterli holatini, egnidagi liboslarini esga oling. Shular asosida o'z tasavvuringizdagi obrazni mustaqil yaratasisiz. Keling, kompozitsiya variantlarini o'ylab ko'raylik:

1. Cho'pon bolaning o'ychan o'tirgan holati.
2. Cho'pon bola otda suruvni kuzatayapti.
3. Nay chalayotgan cho'pon bola.
4. Tayog'iga suyanan bola.

Siz ushbu variantlardan o'zingizga yoqqanini tanlab daftaringizga mustaqil ravishda haykalning qoralama rasmini chizing.

Eskiz ma'qul bo'lgach, loy yoki plastilindan bosqichma-bosqich haykal yasashga o'tasiz. Haykal yasashda odam gavdasi qismlarining nisbatlariga e'tibor qarating hamda shunga mos ravishda loy bo'laklarini ajratib oling. Ishlayotganda cho'pon obraziga qo'shimcha ravishda bo'ribosar it yoki ot haykalini qo'shgan holda kompozitsiya yaratsangiz, ishingiz yanada mazmunli chiqadi. Kompozitsiyani ikki kishi bo'lib ishlash ham mumkin.

Cho'pon bolaning tana a'zolariga dastlabki ishlov berilgach, ularni bir-biriga birlashtirasiz. Namunada keltirilganidek (45-rasm), haykalni bosqichma-bosqich asl holatini tasvirlashga harakat qiling.

45-rasm. *Shahlo Yusupova.* Cho'pon bola haykalini yasash bosqichlari.

Haykalning tana a'zolarini birlashtirgach, uning mayda detallarini ishlashingiz mumkin. Ish jarayonida haykaltaroshlikning muhim qoidasi – cho'pon bola qomatining tayanch nuqtasini to'g'ri tasvirlashga harakat qiling.

O‘tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Rangtasvirda yaylov ko‘rinishi qanday tasvirlangan?
2. Rahim Ahmedovning «Cho‘pon bola» asariga ta’rif bering.
3. Haykaltarosh T.Esonovning «Cho‘pon bola» haykalida qanday voqelik tasvirlangan?

Uyga topshiriq:

«Cho‘pon bola» haykalini mustaqil davom ettirib, tugatib qo‘ying.

11 -mavzu

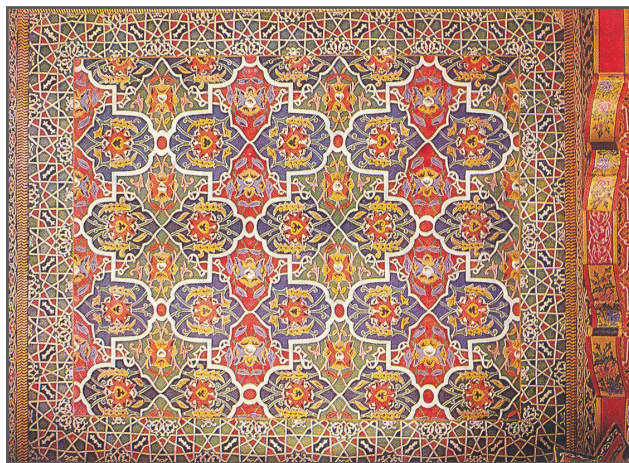
KVADRAT SHAKLIDA NAQSH ISHLASH

Inson azaldan o‘zi ishlatadigan uy-ro‘zg‘or buyumlarini, istiqomat qiladigan turar joyini chiroyli naqshlar bilan bezatib yashashga o‘rgangan. Bu esa amaliy bezak san’atining yog‘och o‘ymakorligi, naqqoshlik, ganchkorlik kabi turlarining yanada rivojlanishiga sabab bo‘lgan.

O‘zbek yog‘och o‘ymakorlik va naqqosh ustalari Ortiq Fayzullayev, Yoqubjon Raufov, Toir To‘x-taxo‘jayev, Jalil Hakimov, Anvar Ilhomov, G‘ani Karimovlarning me‘moriy inshootlar ichki qismi devorlari va shiftlariga, xontaxta va kursilarga, yog‘och ko‘zalarga ishlangan naqshlari nozikligi, nafisligi va fusunkorligi bilan o‘zbek amaliy bezak san’ati durdonalari hisoblanadi (46–47-rasmlar).

46-rasm. Yog'och o'ymakorligi bilan bezatilgan eshik va quti.

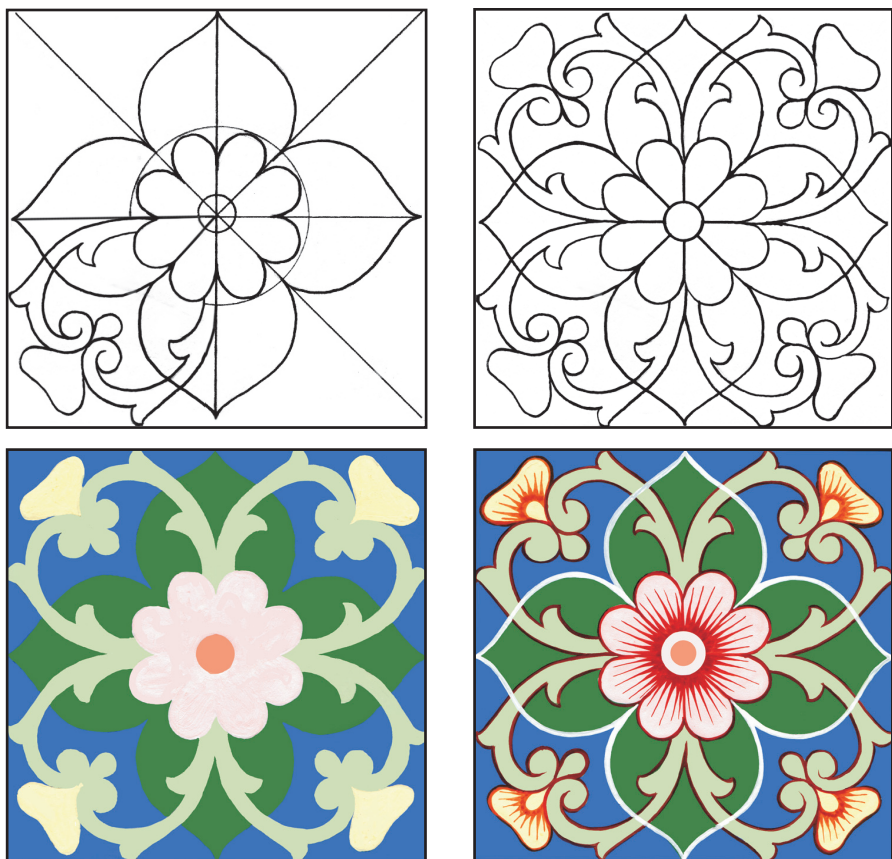

47-rasm. Binoning ichki qismidagi naqsh.

Kvadrat shaklida naqsh ish-lash uchun tomonlari 8 sm dan bo'lgan kvadrat chizib oling. Uni 7-mavzuda ko'rsatilgandek teng to'rt bo'lakka bo'lib olib, har bir bo'lakka barg elementini, o'rtasiga esa diametri 4 sm bo'lgan aylana ichiga sakkiz bo'lakli oygul chizasiz. Oygulning to'rt tomonidan gajaksimon nov-da elementini chizib olasiz. Ular birlashgan naqsh elementlari-ni markazdan bir xil uzoqlikda

simmetrik tarzda joylashishiga harakat qiling.

Namunadagi naqshda kvadrat ichiga faqat isli-miy naqsh elementlari tushirilgan (48-rasm). Siz o'z ishingizda aralash naqsh chizishingiz ham mumkin.

48-rasm. *Nizomiddin Tursunaliyev.* Kvadrat shaklida naqsh ishlash bosqichlari.

Hosil bo'lgan shaklga ixtiyoriy naqsh elementlari chiziladi. Barcha chizish ishlari tugaganidan so'ng, ortiqcha chiziqlar o'chiriladi va rang bilan bo'yashga o'tiladi. Namunada keltirilgan naqshda gul elementlari issiq, tagzamin (fon) esa sovuq ranglarda berilgan. Siz o'z naqsh kompozitsiyangizda ham ranglarning ustuvor **gammagini** saqlagan holda **kontrast** ranglardan o'rinli foydalanishga harakat qiling.

Ortiq Fayzullayev

O'zbekiston xalq rassomi, O'zbekiston Badiiy akademiyasi akademigi, Badiiy akademianing oltin medali sohibi. 1933-yilda Toshkent shahrida tug'ilgan. Benkov nomidagi Respublika rassomlik bilim yurtini hamda Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika institutining Rasm va chizmachilik bo'limini tugatgan. U yog'och o'ymakorligi bo'yicha taniqli usta. Asarlari Navoiy nomidagi Adabiyot muzeyida, O'zbekiston mehmonxonasida, Navoiy nomidagi san'at saroyida, shuningdek, bir qator xorijiy mamlakatlarda mavjud.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Kvadrat va to'g'ri to'rtburchakning bir-biridan farqini ayting.
2. Naqshlar qanday maqsadda ishlanadi?
3. Naqshlarni bo'yashda qanday ranglardan foydalaniлади?
4. Mashhur o'zbek yog'och o'ymakorlari, naqqoshlari haqida nimalarni bilasiz.

Uyga topshiriqlar:

1. Kvadrat shaklidagi naqshni rangda tugatib kelish.
2. Atamalar daftariga ajratib ko'rsatilgan so'zlarni, mashhur o'zbek ustalari nomlarini yozib kelish.

«SPORT O'YINLARI» MAVZUSIDA KOMPOZITSIYA ISHLASH

Mamlakatimizda sportni rivojlantirish borasida katta ishlar amalga oshirilmoqda. Hukumatimiz, ayniqsa, Prezidentimiz sportga, jumladan, bolalar sportiga alohida e'tibor bilan qaramoqda. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda sportning rivojlanishi natijasida ko'plab olimpiada, jahon va Osiyo chempionlari yetishib chiqdi. Xalqaro sport musobaqalari g'oliblari yurtimiz bayrog'ini jahon sporti maydonlarida eng yuqori pog'onaga ko'tardilar.

Mamlakatimizda uch bosqichli «Umid nihollari», «Barkamol avlod», «Universiada» musobaqalari muntazam o'tkazilib kelinmoqda. Milliy kurashimiz jahon ahli tomonidan Xalqaro sport turi deb tan olingan.

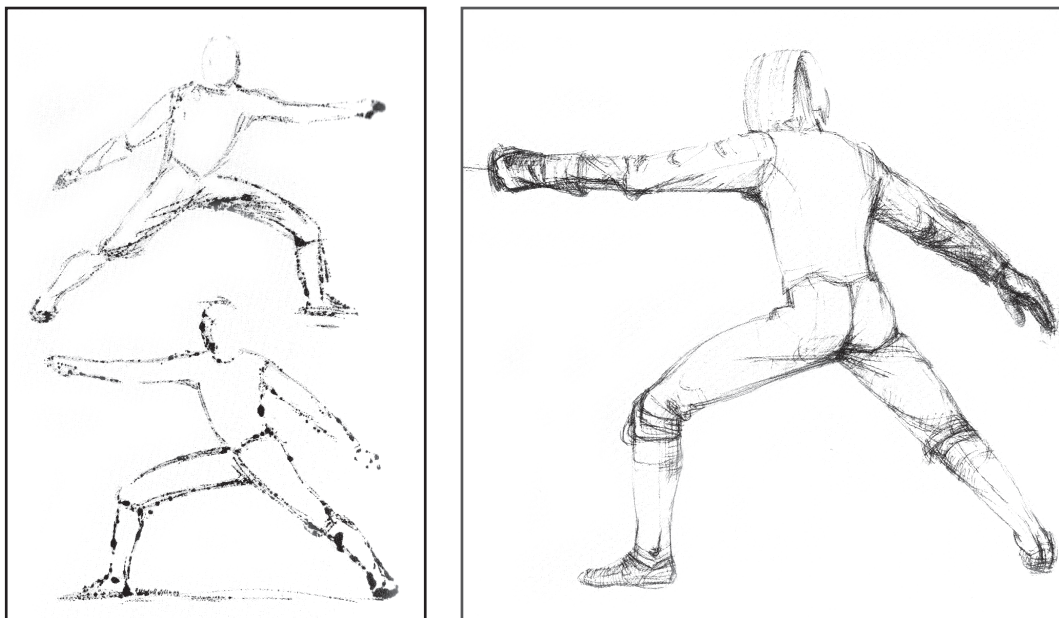

49-rasm. Sport musobaqalaridan lavhalar.

«Sport o'yinlari» mavzusida rasm ishlashdan oldin o'zingizga yoqqan biror sport musobaqasini ko'z oldingizga keltiring (49-rasm). So'ng tasavvuringizdagi epizodik holatni qoralama rasm tarzida qog'ozga ishlab ko'ring. «Kurash maydonida», «Yosh futbolchilar», «Gimnastikachi qiz», «Velopoyga», «Ring», «Polvon bo'laman», «Darvozabon», «Yosh tennischi», «Qilichbozlar» (50-rasm) kabi variantlardan birini tanlashingiz mumkin.

Kompozitsiya ishlashda dastavval sportga oid fotomateriallar bilan tanishib chiqsangiz kompozitsiyaga mavzu tanlashingiz oson bo'ladi.

Ishni tasvirni qog'oz yuzasida to'g'ri joylashtirish bilan boshlang. Daftarda gavdaning asosiy harakatini belgilashingiz, uni rasmda tasvirlash tartibini aniqlab

50-rasm. Qilichboz harakatlari rasmining qoralamasi.

olishingiz kerak. Kurash mavzusida ikki kurashchining bel olishayotgani, futbol mavzusida bir futbolchining ikkinchisini aldab o'tayotgani yoki to'pni raqib darvozasi tomon tepayotgani, bir bokschining ikkinchisiga zarba berayotgani, velosportchining shiddat bilan olg'a intilayotganini tasvirlashingiz mumkin.

Rasm ishlashda kishilar qiyofasini batafsil tasvirlashga ko'p e'tibor qaratish shart emas. Muhimi rasm mazmuni va mavzuni, sportchining harakatini ko'rsatib berishdir.

Odam tasvirini ishlayotganda musobaqa jarayonidagi qo'l, oyoq, bosh va tananing xarakterli holatlarini esga oling. Bu holatlar topilsa o'yin paytidagi shiddat va joziba rasmingizda to'la aks etadi. Musobaqa o'tayotgan maydon (stadion, kort, ring, gilam), atrof-dagi tomoshabin, harakatlanayotgan odam figuralari perspektiva qoidalariga asoslanib ishlanadi. Kompozitsiya birinchi darsda qalamtasvirda ishlab bo'lingach, ikkinchi darsda rangtasvirda ishlanadi. Rang berishni yirik bo'laklardan boshlab, so'ngra mayda bo'lak va detallarga o'tiladi. Avval och rang tuslari, so'ng to'q ranglar beriladi. Rang perspektivasiga ko'ra yaqindagi narsalar yorqinroq, aniqroq, orqadagi narsalar biroz xiraroq qilib ishlanadi.

Kompozitsiyangizda sport kiyimlariga e'tibor qaratib. O'yinchilarning kiyim rangi raqiblarinikidan farq qilishi kerak.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. O'zbekistonlik olimpiada va jahon chempionlaridan kimlarni bilasiz?

2. Sport musobaqalarida komandalar nima uchun ikki xil kiyimda maydonga tushadilar?
3. Musobaqa paytida gavdaning xarakterli holatlari qanday o'zgarib turadi?

Uyga topshiriq:

«Sport o'yinlari» mavzusidagi kompozitsiyani birinchi darsdan keyin qalamtasvirda, ikkinchi darsdan keyin rangtasvirda ishlab keling.

2-NAZORAT ISHI

I. Nazariy bilimlaringizni mustahkamlang.

1. Qushlar o'zaro bir-biridan qanday farq qiladi?
2. Naqshning qanday turlari bor?
3. Yurtimizdagi qaysi me'moriy yodgorliklarni bilasiz?
4. Mashhur yog'och o'ymakori, ganchkor va naqqosh ustalarni aytib bering.

II. Zehningizni sinab ko'ring.

1. Issiq ranglarni toping.

A) yashil, ko'k, qora;	C) ko'k, qizil, yashil;
B) oq, qora, kulrang;	D) zarg'aldoq, qizil, sariq.

2. Naqqoshlikka oid terminlarni toping.

A) haykal, bezak, byust;	C) kitob, mo'yqalam, qalam;
B) girih, kompozitsiya, islmiy;	D) bo'yoq, qog'oz, palitra.

3. Samarqanddagi obidaning nomini toping.

A) Ismoil Somoniy maqbarasi;	
B) Pahlavon Mahmud maqbarasi;	
C) Shohi Zinda maqbarasi;	D) Kalta Minor.

4. Buxorodagi tarixiy inshoot nomini toping.

A) Minorayi Kalon;	C) Ichan qal'a;
B) Sherdor madrasasi;	D) Shayx Kulol maqbarasi.

5. Xivadagi tarixiy obidalarining nomini toping.

- A) Bibixonim, Sherdor madrasasi;
- B) Tuproqqo'rg'on, Minorayi Kalon;
- C) Kalta Minor, Ichan qal'a;
- D) Shayx Kulol maqbarasi, Ko'kaldosh madrasasi.

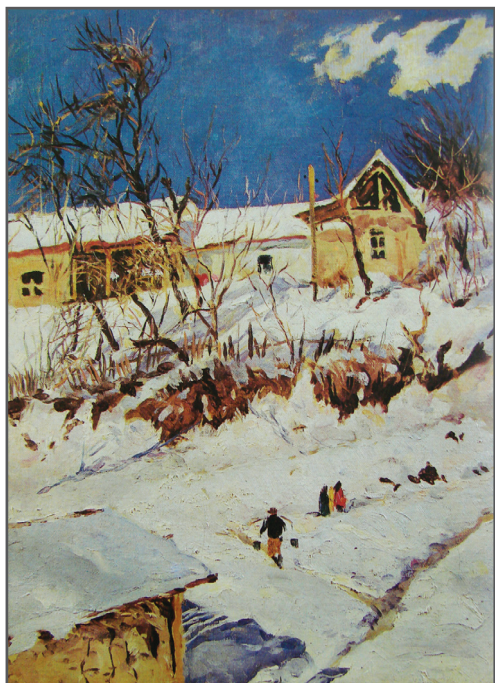
6. Uch bosqichli sport o'yinlarini toping.

- A) kurash, ko'pkari, qilichbozlik;
- B) uloq, badiiy gimnastika, poyga;
- C) «Umid nihollari», «Barkamol avlod», «Universiada»;
- D) «Tashabbus», «Yangi avlod», «Umid g'unchalari».

«QISH KELDI» MAVZUSIDA RASM ISHLASH

Qishning qorli kunlarida hammayoq oppoq libosga burkanadi. Daraxtlarning shoxlari va binolarning tomida qor. Qishni sog'inib qolgan bolalar qorda dumalagan, ba'zilar chana uchish bilan, ba'zilar qorbobo yasash bilan ovora. Ko'pchiligi taraf-taraf bo'lib qorbo'ron o'ynashmoqda. Qish tabiatining bunday o'ziga xos ko'rinishlari ko'plab rassomlarga ijod qilishlari uchun ilhom beradi. Rus rassomlaridan A.Savrasovning «Zag'chalar uchib keldi», A.Plastovning «Birinchi qor», I.Grabarning «Quyoshli qish kuni», F.Shishkinning «Qish», I.Levitanning «Mart», o'zbek rassomlaridan Rahim Ahmedovning «Oqtoshda qish», Muhammadiyor Toshmurodovning «G'ilonda qish», Jo'ra Asranovning «Shohimardon. Oq ko'ylak», Y.Strelnikovning «Sharqiy devor» asarlari diqqatga sazovordir (51–55-rasmlar).

51-rasm. *Rahim Ahmedov.*
Oqtoshda qish.

52-rasm. *Yevgeniy Strel'nikov.*
Sharqiy devor.

53-rasm. *Muhammadiy Toshmurodov.* G'ilonda qish.

54-rasm. *Isaak Levitan.*
Mart.

55-rasm. Jo'ra Asranov. Shohimardon. Oq ko'ylak.

56-rasm. Tengdoshingiz ishidan namuna.

Kartinalar hamda o'z xotiralaringiz, tasavvurlaringiz asosida «Qish keldi» mavzusida tengdoshlaringizdan o'rnak olib (56-rasm), mustaqil kompozitsiya ishlang. Kompozitsiyani ishlashdan avval rassomlarning asarlarida tasvirlangan voqeliklarni kuzatuvingiz asosida shakllangan taassurotlaringizga tayaning.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Qish fasli boshqa fasllardan qanday farq qiladi?
2. Bu faslda tabiat qanday ko'rinishda bo'ladi?
3. Qishki o'yinlar haqida so'zlab bering.
4. Qishda qor rangi nima sababdan o'zgarib turadi?
5. Qish haqida bilgan she'rlaringizdan aytib bering.

Uyga topshiriq:

1. Darsda boshlagan kompozitsiyani uyda tugating.
2. «Qishki o'yinlar» mavzusida mustaqil kompozitsiya ishlang.

DOIRA SHAKLIDA NAQSH ISHLASH

Doira ichida chizilgan naqshlar sxematik tuzilishi va elementlarining joylashishi jihatidan kvadrat naqshlarga o'xshab ketadi. Tasvirlanayotgan asosiy naqsh aylana markazida joylashib, chetlari bo'sh qolishi, aksincha doira chetlarida yo'lsimon naqshlar bo'lib, markaz bo'sh qolishi, yoki uning markazida ham, chetlarida ham naqshlar bo'lishi mumkin.

Shakllar ham muayyan ma'noni anglatadi. Qadimgi ajdodlarimiz ham doira shaklidagi naqsh namunalari yuksak mahorat bilan ishlaganlar hamda ularga turli elementlar orqali har xil ma'no singdirganlar. Bu an'analarni zamondosh naqqoshlarimiz ham yuksak mahorat bilan davom ettirmoqdalar (57-rasm).

«Doira shaklida naqsh» kompozitsiyasini ishlashda to'g'ri to'rtburchak hamda kvadrat shaklda naqsh chizishda egalagan malakangizga tayaning.

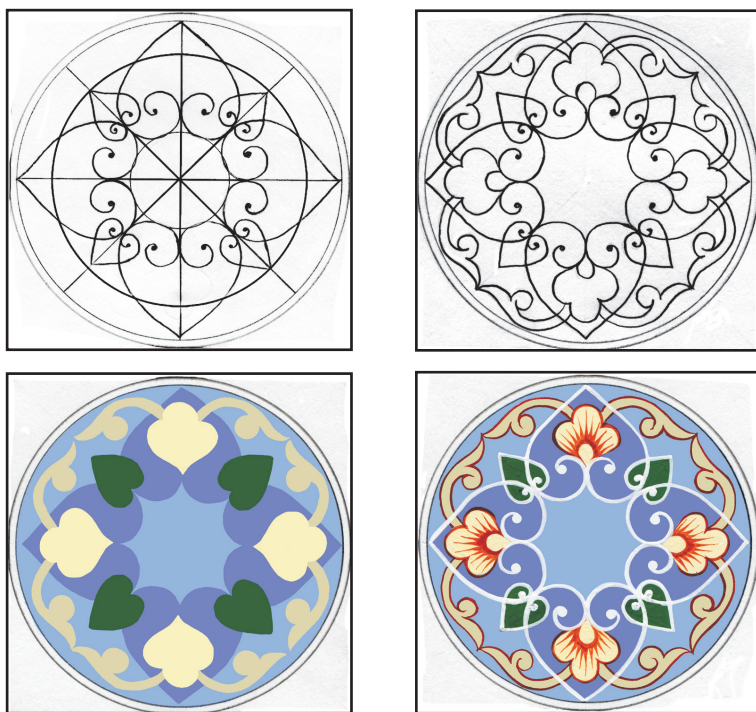
Naqsh chizishni daftar yuzasiga diametri 9 sm bo'lgan aylana chizishdan boshlaysiz. Aylananing o'q chiziqlari uni

57-rasm. Doira shaklida ishlangan naqsh namunasi.

to'rtta teng bo'lakka bo'ladi. Siz tuzadigan naqsh kompozitsiyasi to'rt marta ritmik tarzda qaytariladi. Naqsh chizishga qiziquvchi iqtidorli bolalar aylanani olti yoki sakkiz bo'lakka bo'lib, nisbatan murakkabroq naqsh kompozitsiyasini chizishlari mumkin.

Hosil bo'lgan sxematik shaklga naqsh elementlarini (barg, bofta, paxta, gajak) navbatma-navbat chizib, ishni qalamda tugallaysiz. Kompozitsiya hosil bo'lgach, ortiqcha chiziqlar o'chiriladi. Naqsh kompozitsiyasi hosil qilib olingandan so'ng uni rangda ishlashga o'tasiz. Naqsh bosqichma-bosqich bo'yab tugatiladi. Rang berishda to'rtburchak naqsh ishlashda ko'rsatilgan qoidalarga rioya qilinadi. Ish jarayoni-

58-rasm. *Nizomiddin Tursunaliyev.* Doira shaklida naqsh ishlash bosqichlari.

da 58-rasmda ko'rsatilgan bosqichlarga amal qiling. Naqshni bo'yash jarayonida ranglarning mutanosibli-giga, issiq yoki sovuq ranglar munosabatiga e'tibor qarating.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Kvadrat, doira, to'rtburchak shaklidagi naqshlarning farqi nimadan iborat?
2. Doira shaklidagi naqsh qayerlarda uchraydi?

Uyga topshiriqlar:

1. Doira shaklidagi naqshni tugatib keling.
2. Uyingizdagi amaliy san'at buyumlaridagi naqsh na-munalarini tahlil qiling.

**«SAVAT KO'TARGAN QIZ» MAVZUSIDA
KOMPOZITSIYA ISHLASH**

Xalqimiz azaldan nonni e'zozlab keladi. Nonlarning obi non, patir non, jizzali non, lochira non, shir-moy non, go'shtli non, sovg'a non va yana boshqa ko'plab turlari mavjud. Tandirdan yangi uzilgan, issiq-issiq, bo'rsildoq non va kulchalar ko'pincha oshxona-dan uyga savatda olib kiriladi. Siz quyidagi savollar-ga javob topishga harakat qiling:

1. Biz savatdan qanday maqsadlarda foydalana-miz?
2. O'z xonadoningiz hovlisi ko'rinishini ta'riflab bering.

3. Hovlidagi oshxona, tandir, o'choqlar, daraxtlar va toklar qanday joylashganligini sharhlab bering.

Yuqoridagi savollarga javob topishga qiynalsangiz bozordagi non rastalarini ko'z oldingizga keltirsangiz kompozitsiya tuzishingiz oson bo'ladi.

Bu darsda «Savat ko'targan qiz» mavzusida kompozitsiya ishlaysiz. 59-a rasmda savat ko'targan qizchanning o'zi (rassom U.Sulaymonov), 59-b rasmda esa qizchanning yon va orqa tomonlaridagi fon birgalikda (tengdoshlaringiz chizgan rasmlardan namuna) tasvirlangan. Birinchi darsda orqa fon – hovlining bir qismi, oshxona, undagi o'choq-tandirlar ko'rinishi tasvirlansa, ikkinchi darsda savat ko'tarib kelayotgan qiz tasvirini qo'shib, yaxlit kompozitsiya yaratasiz. Siz namunadagidek kompozitsiya ishlashingiz shart emas, balki mustaqil mavzuda boshqa ko'rinishdagi rasm ishlashingiz mumkin.

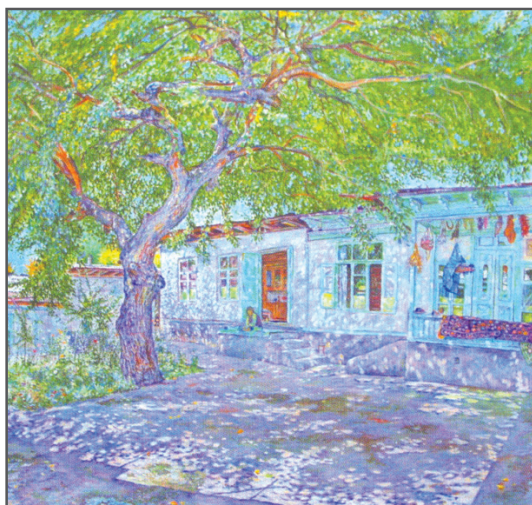
59-rasm. Savat ko'targan qizcha.

Ma'lumki, o'zbek xonadoni hovlisini oshxona, gulzor, toklar, mevali daraxtlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Oshxonalar ko'pincha yozgi va qishki bo'ladi. Rasm chizishni boshlashdan oldin mashhur o'zbek rassomlari Pavel Benkovning «Uzum uzish», «Dugonalar» (60-rasm), Rahim Ahmedovning «Mening hovlim», Abdumannon Yunusovning «Hovli» turkumidagi rasmlari (61-rasm) bilan tanishib chiqamiz.

Suratlar koloritini, ya'ni kartinada qo'llangan ranglarning o'zaro uyg'unligini serquyosh O'zbekistonimizga xos va mos issiq ranglar – sarg'ish, oltinrang, qizg'ish, zarg'aldoq, unga monand qarama-qarshi sovuq ranglar – yashil, ko'k, feruza ranglar tashkil etgan. Siz, rasmlarni kuzatar ekansiz, orqa fon, birinchi plan, ikkinchi plan, kompozitsiya markazini aniqlashga harakat qiling. Olingan taassurotlar

60-rasm. Pavel Benkov.
Dugonalar.

61-rasm. Abdumannon
Yunusov. Hovli.

asosida o'z hovlingiz va oshxonangizni xayolan tasavvur qilib, xomaki rasm va eskizlar ishlaysiz.

Oshxonada bo'lishi lozim bo'lgan – tandir, o'choqlarning o'ziga xos shaklini, nisbatlarini perspektiva qoidalariga rioya qilgan holda xotiradan yodga olib chizishga o'tasiz. Rasmingizga chelak, o'tin, bolta va shu kabi boshqa oshxona jihozlari ham qo'shib ish-lansa, kompozitsiya yanada mazmunliroq chiqadi.

Agar yozgi oshxona rasmini ishlayotgan bo'lsangiz hovlidagi mevali daraxtlar, toklarning qanday joylashganligini yodga oling. Ikkinchi darsda savat ko'tarib kelayotgan qiz obrazini birinchi darsda ishlagan oshxona manzarasi fonida tasvirlaysiz. Shunda birinchi planda daraxt va toklarni, ikkinchi planda savat ko'targan qiz, oshxonaning umumiy ko'rinishi esa uchinchi planda joylashtiriladi. Qizning savat ushlab turgan qo'llarini bukilgan paytdagi xarakterli holati, ustidagi milliy libos, savat va undagi nonlar bosqichma-bosqich nisbatlarga amal qilib chiziladi.

Kompozitsiya qalamtasvirda ishlab bo'lingach, rangda bo'yab tugatiladi. Rang berishda qiz rasmi bo'rttiribroq, aniqroq ish-lansa, orqadagi fon ochroq ishlanadi. Kompozitsiyani rangtasvirda ishlashda asosiy va hosila ranglar, kontrast rang t uslari, yorug' joy, soya, yarim soya, refleks kabi tasviriy elementlarga e'tiborliroq bo'ling.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Non turlarini aytib bering.
2. Kolorit nima?
3. Xonadoningiz oshxonasi qanday joylashgan?

Uyga topshiriqlar:

1. Birinchi darsda «Savat ko'targan qiz» kompozitsiyasi qalamtasvirda, ikkinchi darsda va uyda rangtasvirda to'liq ishlab tugallanadi.
2. Atamalar daftariga ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yozib oling.

16 -mavzu

«TUYA BILAN BO'TALOQ» MAVZUSIDA HAYKAL ISHLASH

Yangi tug'ilgan buzoqcha, qo'zichoq yoki uloqchani o'zgacha mehr bilan tomosha qilamiz. Xuddi shunday, toychoq yoki bo'taloq ham juda chiroyli bo'ladi.

Hayvonlarni tasvirlash mavzusi qadim zamonlarda ham, hozir ham tasviriy san'atning eng qiziqarli janrlaridan biri bo'lib kelgan. Qadimgi Misrdagi Sfinkslarning toshdan ishlangan ulkan haykallari, Samarqand shahridagi Sherdor madrasasi peshtoqiga ishlangan sher va ohu tasviri, arxeologik qazishmalar chog'ida topilgan kulolchilik hamda zargarlik buyumlaridagi tasvirlar ham odamlar bilan hayvonlar o'rtasida bog'liqlik mavjudligidan dalolat beradi.

Animalistik janr haykaltaroshlikda ham keng tasvirlanadi. Ayniqsa, dekorativ haykaltaroshlikda turli o'yinchoqlar ko'rinishidagi hayvonlar tasviriga keng o'rin berilgan (62-rasm). Xalq ustalaridan Usta Jo'raqulov, Abdurahim Muxtorov, Hamrobibi Rahi-

62-rasm. *Shahnoza Mo'minova.* Nasriddin Afandi.

movalarning ishlari nafaqat O'zbekistonda, balki chet mamlakatlarda ham mashhurdir. Ularning asarlari kichik hajmli dekorativ haykaltaroshlik uchun haykaltaroshlikning bu turi **mayda plastika** deb ham ataladi.

Mayda plastikadan farqli o'laroq dastgohli haykaltaroshlikda animalistik janrda ishlanadigan asarlar **realistik usul**da yaratiladi.

O'zbekistonlik haykaltaroshlardan A.Boymatovning «Bo'taloq», Turkman Esonov-

Hamrobibi Rahimova

1896-yilda Vobkent tumanida tavallud topgan. An'anaviy mayda shakldagi sopol o'yinchoqlar yasovchi haykaltarosh-kulol. Uning asarlari ot, fil, eshak, toychoq, qo'zichoq, qo'chqor, afsonaviy qush

va hayvonlar shaklidagi mayda plastika va hushtakchalardan iborat bo'lib, ularning ko'rinishida yumor bor. Hamrobibining asarlari Parijdagi Luvr, Sankt-Peterburgdagi Ermitaj hamda Italiyadagi Jahon keramika muzeylaridan o'rin olgan.

ning «Cho'pon bola» (44-rasm) nomli haykallarini diqqat bilan kuzatsangiz, siz bugungi darsda ishlashingiz lozim bo'lgan tuya haykalini tasvirlashingiz oson kechadi.

Tuya haykalini ishlashga kiritishdan oldin tuyalar haqidagi tasavvuringizni o'ziga xos obraz sifatida ko'z oldingizga keltirishga harakat qiling. Tuya haykalini ishlashda uning o'rkachlariga e'tibor qarating, ya'ni ular bir va ikki o'rkachli bo'ladi (63-rasm).

Qadimiy tasvirlar, jumladan, Sharq miniaturalarida ham, zamonaviy miniaturalarda ham tuya tasviri rassomlar tomonidan ko'p qo'llanilgan (64-rasm).

63-rasm. Tuya.

64-rasm. Tuyalar tasviri. Safaviylar davrida ishlangan miniaturadan parcha.

65-rasm. *Shahlo Yusupova.* «Tuya bilan bo'taloq»
haykalini ishlash bosqichlari.

Haykalni ishlashga kirishishdan avval uning ko'rinishini aniq tasavvur qilish uchun qalam bilan qog'ozga qoralama ishlab olasiz. Unda tuya-ning tanasini o'ziga xos tomonlari, tana qismlarining o'zaro nisbatlarini aniqlashtirib, so'ng ularga mos tarzda plastilindan bo'lakchalar tayyorlab, uning eng katta qismi – tanasini, boshini, oyoqlari, o'rkachi va dumini alohida-alohida ishlab, so'ng ularni birlashtirib chiqasiz (65-rasm). O'z ishingizni yasashda namunadagi tasvirdan ijodiy foydalani-

66-rasm. «Ohucha» haykali.

shingiz mumkin. Haykal qismlarini bir-biriga yopishtirib olgandan keyin unga umumiy ishlov beriladi. Unda siz yog'och stek yordamida ortiqcha joylarini kesib, qirib olib tashlaysiz, aksincha, kam joylarini to'ldirib, tasvirning haqiqiy ko'rinishini aks ettirishga harakat qiling. Agar siz tasvirni kattaroq o'lchamda ishlayotgan bo'lsangiz yumshoq simdan karkas yasab oling.

O'z kompozitsiyangizni ishlashda 66-rasmdagi «Ohucha» nomli plastilindan ishlangan haykalchadan ijodiy foydalanishingiz mumkin.

Plastilin yoki loy bilan ishlash jarayonida tozalikka alohida e'tibor qarating.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Mayda plastika nima?
2. Mayda plastikadan asarlar yaratgan kulollardan kimlarni bilasiz?

Uyga topshiriqlar:

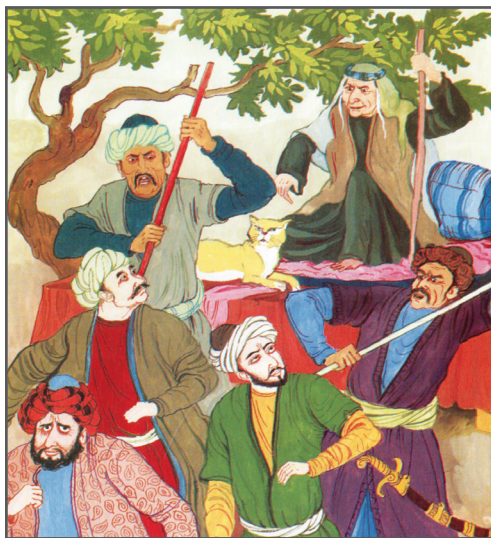
1. Sinfda boshlagan tuya haykalini yakunlab qo'ying.
2. Atamalar daftariga ajratib yozilgan so'zlarni yozib oling.
3. Iqtidorli bolalar uchun: tuya tasvirlangan mustaqil kompozitsiya ishlash.

«UR, TO'QMOQ» ERTAGI ASOSIDA ILLUSTRATSIYA ISHLASH

Insoniyatning eng buyuk kashfiyotlaridan biri bu kitobdir. Chiroyli rasmlar bilan bezatilgan kitoblarni ko'rganingizda o'ziga xos zavq olasiz. «Shamchi-roq tutgan mushuk» (67-rasm), «Ziyod botir» nomli o'zbek xalq ertaklariga rassom Abduqahhor Mahkamov ajoyib illustratsiyalar ishlagan.

Rassom o'zi illustratsiya ishlayotgan badiiy asarning mazmuni bilan tanishib chiqar ekan, illustratsiya uchun mavzu bo'ladigan jihatlarini o'ziga belgilab oladi. Bu taassurotlar asosida bir necha variantda xomaki rasmlar ishlaydi. Xomaki ishlangan rasmlar asosida adabiy asar mazmuniga mos keladigan kompozitsiyalar ishlaydi. Ana shu kompozitsiyalarning eng maqbullarini illustratsiyaning yakuniy

67-rasm. A.Mahkamov. «Shamchiroq tutgan mushuk»
ertagiga ishlangan illustratsiyalar.

varianti sifatida ishlaydi. Siz ham tavsiya etilayotgan ertakka illustratsiya ishlash jarayonini boshlashdan avval uning mazmunini tahlil qiling. O'qiganlaringizni yoki televizorda tomosha qilgan multfilmlarni eslashga harakat qiling.

Illustratsiyaning yakuniy kompozitsiyasini ishlashda illustratsiyachi rassomlarning ishlarini diqqat bilan kuzating (68–69-rasmlar).

Bugungi darsda sizga «Ur, to'qmoq» ertagiga illustratsiya ishlash vazifasi beriladi. O'qituvchingiz bilan maslahatlashgan holda siz o'zingizga ma'qul bo'lgan boshqa ertaklarni tanlashingiz ham mumkin. Demak, «Ur, to'qmoq» ertagiga illustratsiya ishlashga kirishishdan avval «Ur, to'qmoq» ertagining qahra-

68-rasm. Zilola Sulaymonova. G'afur G'ulomning «Shum bola» qissasiga ishlangan illustratsiyalar.

monlarini eslang. Ularning ko'rinishini qanday izohlagan bo'lar edingiz?

Illustratsiya kompozitsiyasini o'ylashda yaxshilikni yomonlik, yovuzlik ustidan g'alaba qozonishini esda tuting.

«Ur, to'qmoq» ertagida kekxa ovchining boshidan kechirganlari hikoya qilinadi. Kunlardan birida kekxa ovchining to'riga laylak ilinadi. Laylak ovchidan uni qo'yib yuborishini, evaziga uning uchta tilagini bajorishini aytadi. Chol laylakni qo'yib yuboradi. Kunlar-

ning birida turmushida qiyinchilik bo'lganligi bois chol laylakning huzuriga keladi. Laylak cholga birinchi galda ochil dasturxon, ikkinchi marta kelganida esa qaynar xumcha hadya etadi. Cholning yo'lda yomon odamlarning hiylalari tufayli aldanib qolayotganligidan xabar topgan laylak unga «Ur, to'qmoq» beradi. Chol «Ur, to'qmoq»ning yordamida haqiqatni bilib oladi. Xasis boy esa cholning narsalarini qaytarib beradi. Aytib o'tilgan **suje**t asosida ertakning mazmuniga mos tasviriy obrazlar qidiring.

Unda quyidagi holatlarga e'tibor qaratishingiz mumkin:

1. Keksa ovchining laylak bilan ilk uchrashuvini qanday tasavvur qilasiz?

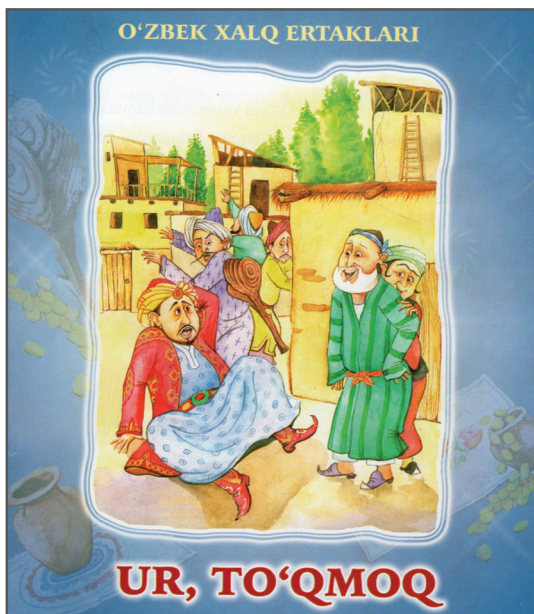
2. Laylak huzuriga ketayotgan ovchi chol yo'lda kimlarni uchratdi?

3. Sovg'a bilan laylak huzuridan qaytayotgan chol qanday voqealarni boshidan kechirdi?

Yuqoridagi savollar asosida illustratsiyaning bir necha variantlarini tavsiya etish mumkin. Masalan, birinchi variantida ovchining to'riga ilingan laylak bilan ilk uchrashuvi; ikkinchi variantida ovchining

69-rasm. *Telman Muhammedov. «Zumrad va Qimmat» ertagiga ishlangan illustratsiya.*

70-rasm. I.Xolxo'jayev.
«Ur, to'qmoq» ertagiga
ishlangan illustratsiya.

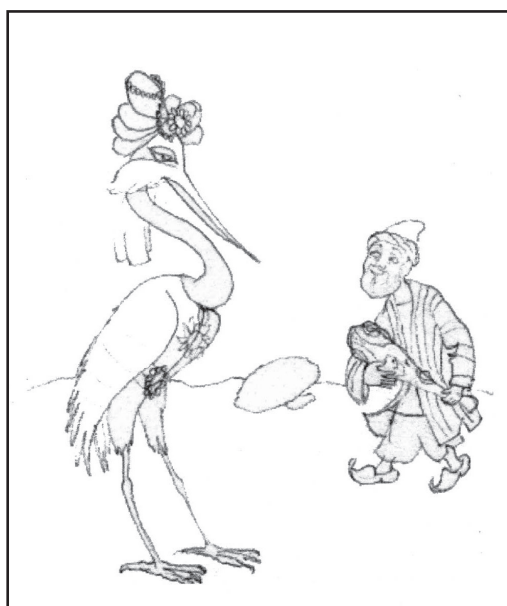

71-rasm. Tengdoshingiz
ishidan namuna.

yo'lda cho'ponlar bilan uchrashuvi; uchinchi variantda ovchi va makkor boy uchrashuvi; to'rtinchi variantda esa «Ur, to'qmoq» xasis boyni jazolayotgan holati tasvirlanishi mumkin. Bundan tashqari, siz mustaqil tarzda boshqa **epizodni** ham olishingiz mumkin (70–71-rasmlar).

Rasm chizishga kirishishdan oldin tasvirni qog'oz sathida joylashtirishga alohida e'tibor qiling (72-rasm).

Kompozitsiyani rangtasvirda ishlayotganda ham perspektiva qoidalariga amal qiling. Agar ishingizni akvarel bo'yoqlarida bajarayotgan bo'lsangiz, och ranglarda bosqichma-bosqich bo'yashingiz lozim. Har

72-rasm. «Ur, to'qmoq» ertagiga illustratsiya ishlash bosqichlari.

bir bosqichda ranglarni to'qlashtirib borasiz. Yana ranglarning ramziy ma'nolariga ham e'tibor qaring. Bu sizga ijobiy va salbiy qahramonlarning obrazini ochib berishga yordam beradi.

Ish jarayonida tozalikka alohida e'tibor qaring. Suvni ortiqcha isrof qilmang.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Kitob bezovchi mashhur rassomlardan kimlarni bilasiz?
2. Ertaklarga ishlangan illustratsiyalar boshqa kitoblarga ishlangan illustratsiyalardan nimasi bilan farq qiladi?

Uyga topshiriq:

1. Birinchi darsda illustratsiyaning qalamsuratini, ikkinchi darsda esa rangtasvir variantini tugallab qo'ying.
2. Atamalar daftariga ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yozib oling.

«FUTBOLCHI» MAVZUSIDA HAYKAL ISHLASH

Sport turlari ichida eng ommalashgani, shubhasiz, futboldir. Shuning uchun ham uni «millionlar o'yini» deb atashadi.

O'zbekistonda birinchi futbol komandasi 1912-yilda Qo'qon shahrida «Muzkomanda» nomi bilan tashkil etilgan bo'lsa, bugungi kunda respublikamizning barcha viloyatlarida futbol komandalari mavjud. Ayniqsa,

73-rasm. Futbol o'yinidan lavhalar.

mustaqillik yillarida mamlakatimizda futbolning rivojiga hukumatimiz tomonidan katta e'tibor berilmoqda. Aynan mustaqillik yillarida O'zbekiston milliy terma komandasi Osiyo o'yinlari g'olibi bo'ldi (1994), yoshlar va o'smirlar terma jamoalari bir necha marta jahon chempionatida ishtirok etib, munosib o'yin ko'rsatdi. O'smirlar terma jamoasi Osiyo birinchiligida oltin va kumush medallarga sazovor bo'ldi.

Futbol o'yinlarini televizor orqali ko'p ko'rgansiz. Shu bois futbolda qanday holatlar bo'lishi, futbolchilar qanday harakatlar qilishini yaxshi bilasiz (73-rasm). Bu tasavvurlaringiz haykal ishlashingizda qo'l keladi.

Ayrimlaringiz jahon futbolining yulduzlari – Pele, Maradonna, Ronaldo, Zidan, Bekxam, Messi, o'zbekistonlik Birodar Abduraimov, Gennadiy Krasnitskiy, Mirjalol Qosimov, Server Jeparov, Odil Ahmedov kabilarining rasmlarini yig'ib yurasiz. Ana shu rasmlar-

dagi qahramonlaringizning holatlarini esga olsangiz, ishlaydigan kompozitsiyangizning yechimini topishingiz oson kechadi.

Futbolchi haykalini ishlashda uni qaysi **pozitsiyada** o'ynashiga ham e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Masalan, darvozabonning to'pga tashlanayotgan, himoyachining raqib hujumchisidan to'pni olib qo'yayotgan, yarim himoyachining raqibni aldab o'tayotgan, hujumchining esa to'pga zarba berayotgan holatlarini tasvirlash mumkin (74-rasm). Mavzu variantini tanlab olganingizdan keyin loy yoki plastilindan futbolchi gavdasining boshi, qo'llari, oyoqlari, tanasi uchun nisbatlardan kelib chiqqan holda ajratib olasiz. Ularning ko'rinishini (shakllarini) yasab olganingizdan so'ng gavda qismiga birlashtirib chiqasiz.

Yasalgan haykalchanning kamchiliklari yog'och yoki plastmassa steklar yordamida yo'nish, qirib olib tashlash yoki yopishtirib chiqish orqali bartaraf etiladi.

74-rasm. Futbolchi harakatlarining qoralamalari.

75-rasm. *Shahlo Yusupova.* Futbolchi haykalini ishlash bosqichlari.

Agar haykalni kattaroq o'lchamda ishlayotgan bo'lsangiz, uning mustahkamligini ta'minlash uchun simdan **karkas** – tirgovuch yasab olasiz hamda gavda bo'laklarini unga yopishtirib chiqasiz (75-rasm).

Futbolchi haykalini ishlashda namunada keltirilgan illustratsiyadan ijodiy foydalanishingiz mumkin.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Jahonning mashhur futbol jamoalari hamda futbolchilaridan kimlarni bilasiz?
2. O'zbekistonlik taniqli futbolchilardan kimlarni bilasiz?
3. Haykal mustahkam bo'lishi uchun nima qilinadi?

Uyga topshiriq:

1. Futbol mavzusida plastilin yoki loydan mustaqil kompozitsiya ishlang.
2. Atamalar daftariga ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yozib keling.
3. Iqtidorli bolalar uchun topshiriq: ikki figurali «Futbolchilar» mavzusida haykal ishlang.

**«NAVRO'Z BAYRAMI» MAVZUSIDA
KOMPOZITSIYA ISHLASH**

Navro'z qadim zamonlardan buyon Sharq mam-lakatlarida bahor bayrami, yosharish fasli sifatida keng nishonlanib kelinadi. Navro'z haqida xalqimiz ko'plab rivoyatlar bitishgan.

Bahor, navro'z mavzusi rassomlar ijodida ham mu-him o'rin tutadi. O'zbekiston tasviriy san'ati tarixida

76-rasm. Sumalak sayli.

O'rol Tansiqboyev, Nikolay Karaxan, Rahim Ahmedov, Ne'mat Qo'ziboyev, Obidjon Bakirov, Abduvali Mo'minov kabi rassomlarning asarlarida bahor mavzusi o'ziga xos tarovat bilan tasvirlangan.

Siz ishlamoqchi bo'lgan kompozitsiyada Navro'zning turfa elementlari – endigina sabza urgan may-salar, bodroqdek gullagan bodom, o'rik va shaftoli-ni shoxlari, bahor haqida atrofga xabar tarqatayot-gandek osmonda charx urib uchayotgan qaldirg'och-lar, kengliklarda uyushtirilgan umumxalq bayramlari, sayillar, momolarimiz tayyorlayotgan sumalaklar, ku-rash yoki uloq musobaqalari, baxshilar, turli folklor ansambllarining chiqishlari mavzusi bo'lishi mumkin. Shuningdek, Navro'z haqida ota-onalarimiz, bobo-momolarimiz so'zlab bergan rivoyatlarning mazmuni ham siz ishlaydigan kompozitsiyaga mavzu bo'lishi mumkin. Albatta, Navro'zning asosiy mavzusi – bu sumalak (76-rasm).

77-rasm. Islomjon Rahmonov. «Sumalak» mavzusidagi kompozitsiya qoralamasi.

78-rasm. Tengdoshingiz ishidan namuna.

Yuqorida sizga eslatilgan vaziyatlarni yaxshilab tahlil eting-da, o'zingiz uchun mavzu tanlang. Muhimi, iloji boricha o'zingiz ko'rgan, bevosita shohidi bo'lgan voqealarni tasvirlashga harakat qiling. Ustozingiz bilan kelishgan holda kompozitsiyaga «Navro'z sayli», «Varrak uchirish», «Sumalak» mavzularidan birini tanlashingiz mumkin (77–78-rasmlar).

Ishni har doimgidek yengil chiziqlar yordamida qoralama eskiz ishlab olishdan boshlaysiz. Ularni umumlashtirib, yakuniy kompozitsiya variantini topib olgach, uni rangtasvirda bajarishga kirishasiz. Avval odamlarning tasviri, ya'ni kompozitsiyaning birinchi plandagi asosiy elementlarini, so'ng atrofdagi elementlarni bosqichma-bosqich rangda ishlab chiqasiz. Bu avval odamlarni ishlab bo'lib, so'ng boshqasini ishlash degani emas. Faqat ma'lum ketma-ketlikda bosqichma-bosqich ishni yakuniga yetkazasiz. Ishlash jarayonida toza ranglardan foydalanish, tasviriy

san'atning perspektiva, yorug'-soya, nisbatlar, ranglarning bir-biriga o'zaro ta'siri kabi qonuniyatlariga amal qilishni unutmang.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Navro'z bayrami qachon nishonlanadi?
2. Navro'z mavzusida asar yaratgan rassomlardan kimlarni bilasiz?
3. Navro'zda qanday tadbirlar o'tkaziladi?
4. Bahorda tayyorlanadigan qanday taomlarni bilasiz?

Uyga topshiriq:

1. Navro'zga oid kompozitsiyani birinchi darsda qalamtasvirda, ikkinchi darsda rangtasvirda yakunlang.
2. Atamalar daftariga Navro'z saylida o'tkaziladigan tomosha nomlari va bahorgi taomlar nomini yozib qo'ying.

3-NAZORAT ISHI

I. Nazariy bilimingizni sinab ko'ring.

1. Nima sababdan qish kunlarida yog'gan qorning rangi o'zgaradi?
2. Stilizatsiya nima?
3. Mashhur futbolchilardan kimlarni bilasiz?

II. Zehningizni sinab ko'ring.

1. Toshkent, Samarqand, Shahrisabz shaharlaridagi Amir Temur haykallarining muallifi kim?
A) Rahim Ahmedov; C) Azamat Hotamov;
B) Ilhom Jabborov; D) Qutlug' Basharov.
2. Kitob grafikasiga oid termin qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?
A) moybo'yoc; C) illustratsiya;
B) plastilin; D) panno.

3. Haykaltaroshlikka oid terminni aniqlang.

- A) mo'yqalam; C) plastilin;
B) girih; D) naqsh.

4. «Raqsnig tug'ilishi» asarining muallifi kim?

- A) Ne'mat Qo'ziboyev; C) Bahodir Jalolov;
B) Rahim Ahmedov; D) O'rol Tansiqboyev.

**«TOG'DA BAHOR» MAVZUSIDA
KOMPOZITSIYA ISHLASH**

Ochiq tabiat qo'ynida naturadan chiroyli rasmlar chizish rassomdan katta mahorat talab qiladi. Lekin shunday rassomlar borki, ular tog' va o'rmonlarni, dengiz va daryolarni, bog' va dalalarni, cho'l va sahrolarni go'zal qilib tasvirlaydilar. Manzarachi rassomlarning ham o'z sevgan fasli, kunning holati bo'ladi. Xalq rassomi akademik O'rol Tansiqboyevni O'zbekiston manzarasining kuychisi deyishadi. U o'z asarlaridan birini «Mening qo'shig'im» (79-rasm) deb atashi ham uni O'zbekistonning betakror tabiatining kuychisi ekanligidan dalolat beradi. Uning «O'zbekistonda mart», «Tog'da», «Tog'larda bahor» nomli asarlarida yurtimizning bahor faslidagi go'zal tabiati yuksak mahorat bilan tasvirlangan.

Manzarachi rassomlardan Nikolay Karaxan, Rahim Ahmedov, Ne'mat Qo'ziboyev (80–81-rasmlar), Anvar Mirsoatov, Obidjon Bakirov (82-rasm), G'afur Abdurahmonov, Abduvali Mo'minov, Yanis Salpinkidi,

79-rasm. O'rol Tansiqboyev.
Mening qo'shig'im.

80-rasm. Ne'mat Qo'ziboyev. Oqtoshda bahor.

Ne'mat Qo'ziboyev

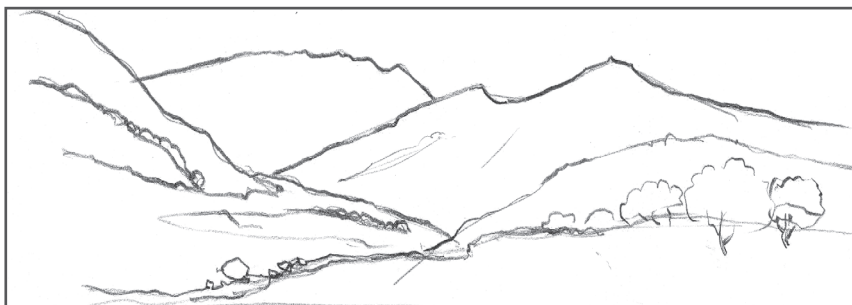
O'zbekiston xalq rassomi, O'zbekiston Badiiy akademiyasi akademigi, «El-yurt hurmati» ordeni sohibi. 1929-yilda Farg'ona shahrida tavallud topgan. 1953-yilda I.Repin nomidagi Leningrad rassomlik, haykaltaroshlik va me'morchilik institutini tamomlagan. N.Qo'ziboyev tasviriy san'atning barcha janrlarida samarali ijod qilgan. Asarlari respublikamiz va xorijiy muzeylarda saqlanadi. Uning «Nodirabegim», «Abdulla Qodiriy», «Navoiy va Sulton Husayn» kabi portretlari, «Bahor», «Farg'ona vodiysi» kabi manzaralari, «Qidiruvchilar», «Cho'ponlar huzurida» kabi maishiy janrdagi asarlari O'zbekiston tasviriy san'atining nodir namunalari sirasiga kiradi.

81-rasm. *Ne'mat Qo'ziboyev. Tong.*

82-rasm. *Obidjon Bakirov. O'rik gullaganda.*

83-rasm. *Asqarali Sulaymonov.* «Tog'da bahor» mavzusida kompozitsiya ishlash bosqichlari.

Dilyus Imomov, Muhammadiyor Toshmurodovlarning asarlarida yurtimiz tabiati o'ziga xos tarzda tasvirlangan.

Tog'da bahor mavzusida kompozitsiya ishlashga kirishishdan avval siz xotirangizdagi tasavvurlarni tiklashga harakat qiling. O'zbekistonning ko'pgina hududlari tog'li joylardan iborat. Ayniqsa, Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumanidagi, Farg'ona vodiysidagi, Jizzax–Samarqand yo'lidagi, Qashqadaryo va Surxondaryo vohasidagi tog'li manzaralarni bevosita o'zingiz ko'rgan bo'lishingiz mumkin. Qolaversa, rassomlarning manzara janridagi asarlarida tog' manzaralaridan tashqari televizor orqali, kitoblardagi illustratsiyalar orqali ko'p bora ko'rgansiz. Siz ko'rganlaringizni bir-bir eslang. Shunda sizga kompozitsiya variantlari uchun mavzu topish oson bo'ladi.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Bahor mavzusida manzara asarlari yaratgan qaysi rassomlarni hamda ularning qanday asarlarini bilasiz?
2. O'zbekistonlik qaysi rassom o'zining manzara janrida yaratilgan asarlaridan birini «Mening qo'shig'im» deb atagan?
3. O'zbekistonning qaysi viloyatlarida tog'li manzaralarni ko'rish mumkin?

Uyga topshiriq:

1. «Tog'da bahor» kompozitsiyasini rangtasvirda yakunlang.
2. Atamalar daftariga ajratib yozilgan so'zlarni yozib oling.

«BAHOR GULLARI» MAVZUSIDA KOMPOZITSIYA ISHLASH

Bahor mavzusini nafaqat yangi o'sib chiqqan may-salar, adirlarni alvon gilamdek qoplangan lolaqizg'al-doqlar, pushti, oq va binafsharang bo'lib gullagan bodom, o'rik, shaftoli va olmalarning manzarachi ras-som tomonidan tasvirlangan asarlarida emas, balki bahor o'simliklarining tasviri sifatidagi naturmort asar-larida ham ko'rish mumkin. Obidjon Bakirovning

84-rasm. Obidjon Bakirov.
O'rik guli.

85-rasm. Lev Reznikov.
Bahor.

86-rasm. *Obidjon Bakirov.*
Lolaqizg'aldoqlar.

87-rasm. *Yevgeniy Melnikov.* Lolaqizg'aldoqlar.

«O'rik guli» (84-rasm), Lev Reznikovning «Bahor» (85-rasm), Obidjon Bakirov va Yevgeniy Melnikov-

Obidjon Bakirov

O'zbekiston xalq rassomi, 1941-yil 19-martda Andijon shahrida tug'ilgan. Respublika rassomlik kolleji hamda Toshkent teatr va rassomlik instituti (hozirgi Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti)ni akademik Rahim Ahmedov ustaxonasida tamomlagan. O'zbekiston tasviriy san'ati tarixida buyuk shaxslar va zamondoshlar portretlari, lirik manzaralar hamda naturmort janridagi asarlari bilan munosib o'rin egallagan. Sharqning buyuk allomasi Beruniy, xalq artisti Abbos Bakirov portretlari, «Shohimardonda kuz», «Navro'z» mavzusidagi manzara janridagi, «Kuzgi naturmort» nomli naturmort janridagi asarlari shular jumlasidandir.

ning «Lolaqizgʻaldoqlar» (86–87-rasmlar) nomli naturmortlarini diqqat bilan kuzatsangiz bunga ishonch hosil qilasiz.

Bahorgi gullar mavzusida naturmort janridagi asarlarni Rahim Ahmedov, Yuriy Taldikin kabi rassomlar ham yaratganlar.

Demak, bahor gullari mavzusidagi kompozitsiya ishlashning turli variantlari boʻlishi mumkin ekan. Unda siz naturmort janrini asosiy janr sifatida olib, bahor tarovatini toʻlaroq aks ettirish uchun qoʻshimcha elementlardan foydalanishingiz mumkin. Siz ishlaydigan kompozitsiyaning asosiy elementi sifatida mashhur rassomlar tomonidan tasvirlangan

88-rasm. *Ravshan Asranov.*
Naturmort.

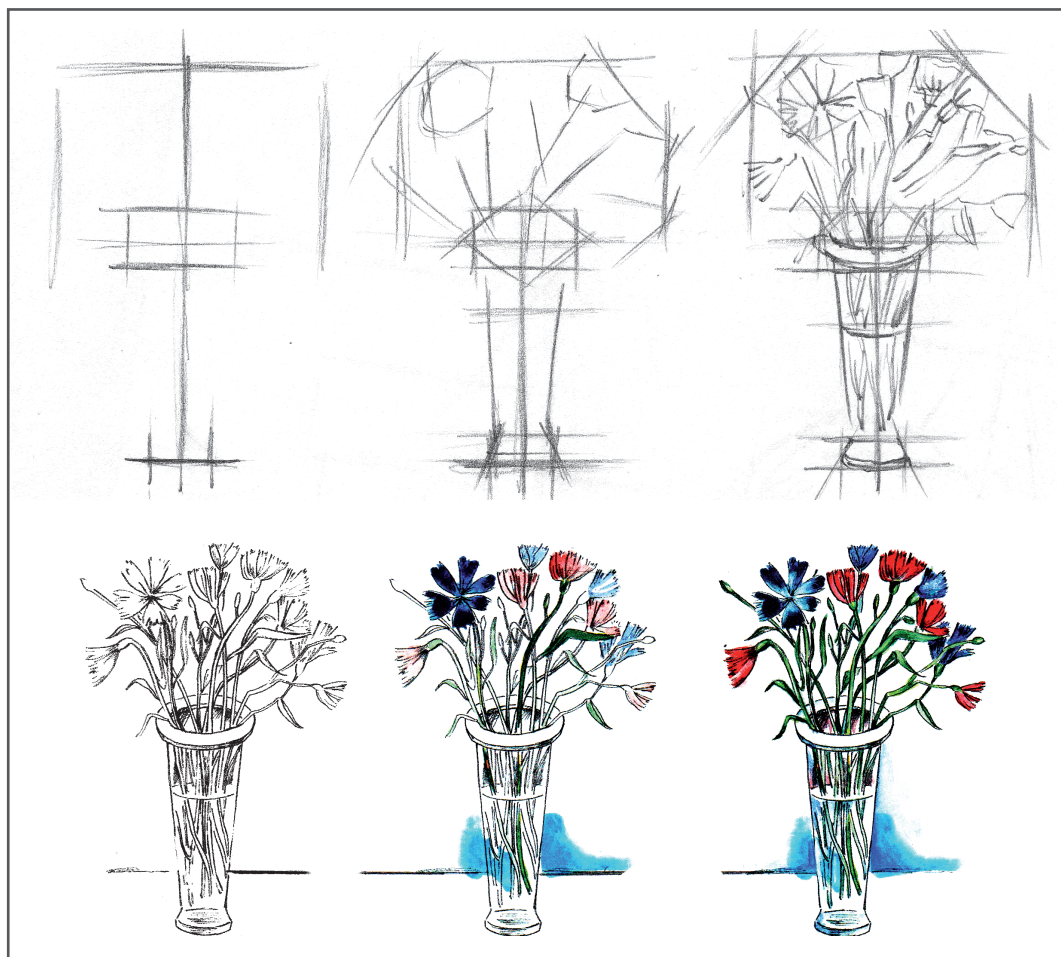
89-rasm. *Tengdoshingiz*
ishidan namuna.

lolaqizg'aldoqlar, boshqa bahor gullari, o'rikning gullagan shoxi, qo'shimcha element sifatida derazadan ko'rinib turgan tabiat manzarasi, gullagan daraxt shoxi bo'lishi mumkin. Eslatib o'tilganlarga qo'shimcha tarzda yana qaysi elementlardan foydalanish mumkin? Bu jarayonda rassomlarning bahor mavzusidagi naturmortlari va boshqa kompozitsiyalaridan ijodiy foydalanishingiz ham mumkin 88–89-rasmlar).

Ishlaydigan kompozitsiyangizning mavzusi va mazmunini yaxshilab o'ylab olgandan so'ng qalamtasvirda kompozitsiyaning bir necha xomaki variantlarini eskiz tarzida chizib oling. Eskizlarning har biridan ayrim elementlarni olgan holda kompozitsiyaning yakuniy variantini qalamda chizib oling (90–91-rasmlar).

90-rasm. «Bahor gullari» mavzusida naturmort ishlash bosqichlaridan namunalar.

91-rasm. «Bahor gullari» kompozitsiyasini ishlash bosqichlari.

Kompozitsiyaning qalamsurat variantini belgilangan qoidalar asosida tasvirlab olgach, uni rangtasvir-
da bajarishga kirishing. Rangtasvir ishlash jarayoni-
da bahorni ifodalovchi ranglardan foydalanishga ha-
rakat qiling. Agar rangtasvirni akvarel bo'yoqlarida
ishlayotgan bo'lsangiz dastlab suyuqroq, ochroq

ranglar bilan ishlang. Ranglarni asta-sekin to'qlashtirib borib naturaning haqiqiy rangiga moslashtirib borasiz. Ranglarni bir-biriga aralashtirib qo'shimcha rang hosil qilishda ularni kir bo'lib ketishiga yo'l qo'ymang. Kompozitsiyani aralash texnikada, ya'ni akvarel hamda guash bo'yoqlarida ishlashingiz sizga kontrast ranglardan foydalanishingiz uchun ko'proq imkoniyat beradi. Kompozitsiyaning ayrim joylarini, masalan, fonni to'q rangda bo'yab olib, guash va akvarel bo'yog'i aralashmalaridan hosil qilingan yorqin ranglarni o'sha joyga surtsangiz ranglar kontrasti hisobiga rang jihatidan chiroyli tasvir hosil bo'ladi.

Kompozitsiyaning asosiy qismlarini, katta yuzalarni rang bilan ishlab olganingizdan so'ng ayrim detallarni ishlashga kirishing. Agar katta yuzalarni bo'yashda aniq ranglardan kamroq foydalangan bo'lsangiz, detallarni ishlash jarayonida iloji boricha toza va yorqin ranglardan foydalanishga harakat qiling. Zero, bahor gullarining barchasi yorqin rangda bo'ladi.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Bahor mavzusida kompozitsiya yaratgan qaysi rassomlarni hamda ularning qanday asarlarini bilasiz?
2. Bahor faslida O'zbekiston tabiatida qanday ranglarni ko'proq uchratish mumkin?

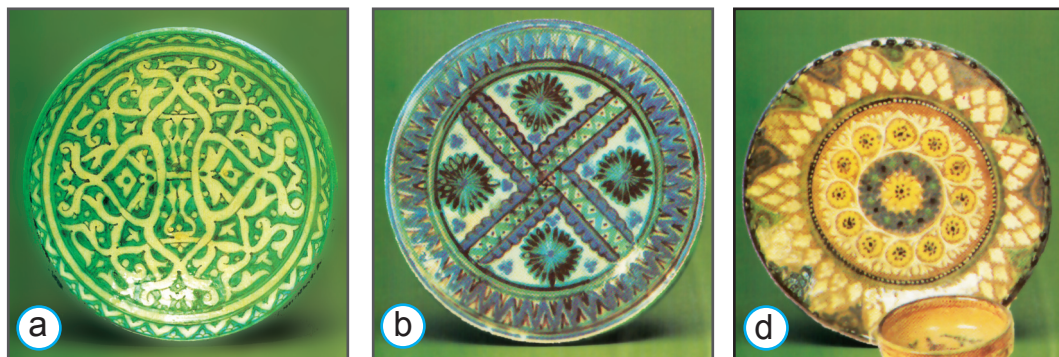

Uyga topshiriq:

«Bahor gullari» kompozitsiyasini rangtasvirda yakunlab qo'ying.

SOPOL LAGAN UCHUN NAQSH ISHLASH

O'zbekistonning kulolchilik san'ati uzoq tarixga ega. Sopoldo'zlik kulolchilikning eng ommaviy turlaridan biridir. Shuning uchun sopoldo'zlik buyumlarini O'zbekistonning har bir xonadonida uchratish mumkin (92-rasm). Sopol lagan, kosa, choynak, piyola yoki likopchalar o'z funksiyasiga qarab turli shakl va o'lchamlarda yasaladi. Shuning uchun ularning badiiy bezagi ham har xil bo'ladi. Sopol idishlarning yana shunday turlari mavjudki, ular san'at asari sifatida binolarning ichki qismini bezash uchun ishlatiladi. Shunday sopol buyumlarni chet ellik sayyohlar, san'at ixlosmandlari yurtimizdan sovg'a sifatida olib ketadilar. Laganlarning chiroyli bo'lishi uchun ularning shakli va rangidan tashqari, naqshlari ham jozibali bo'lishi kerak.

92-rasm. O'zbekiston kulolchilik maktablari asarlaridan namunalar: a) Xorazm; b) Rishton; d) G'ijduvon.

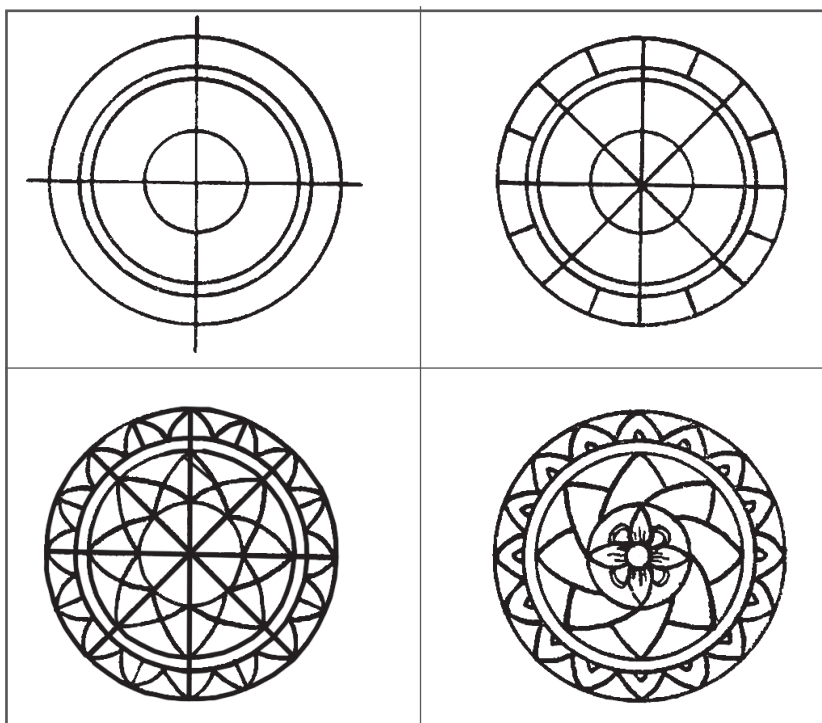
Sopol lagan uchun naqsh ishlashdan oldin O'zbekiston sopolchilik san'atining o'ziga xos jihatlari haqidagi bilimingizni xotirangizda qayta tiklashga harakat qiling. O'zbekistonning Toshkent, Rishton, Urgut, G'urumsaroy, Xiva kulolchilik maktablari mavjud. Ular bir-biridan bezak uchun ishlatiladigan badiiy elementlari, ranglari bilan farq qiladi.

O'zbekiston kulolchiligi tarixida Rahimovlar sulolasi-ning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi (93-rasm). Moskva va Leningrad oliy o'quv yurtlarida kulolchilik sohasining tarixi va texnologiyalarini chuqur o'rgangan Muhiddin Rahimovning o'g'li Akbar Rahimov hamda nabirasi Alisher Rahimov Toshkent kulolchilik maktabi an'analarini yuksak darajaga ko'tardi.

Lagan va uning turlari haqidagi tasavvurlaringizni tiklab olgandan so'ng o'zingiz ishlaydigan kompozitsiya haqida fikr yuritishingiz mumkin. Shuni yodda tutingki, lagan uchun ishlanadigan naqsh kompozitsiyasi siz ikkinchi chorakda ishlagan doira ichida-

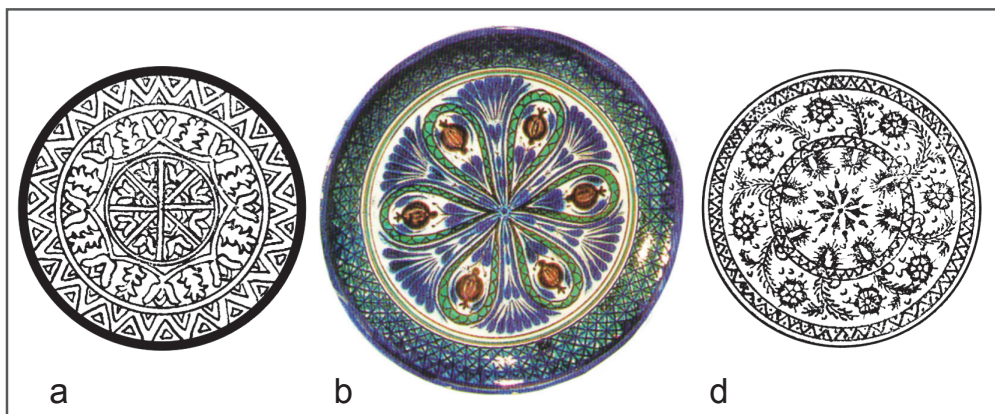

93-rasm. Muhiddin Rahimov ishlaridan namunalar.

94-rasm. Sopol lagan uchun naqsh ishlash bosqichlari.

gi naqsh kompozitsiyasiga o'xshash bo'ladi. Faqat uning elementlarida farq bo'lishi mumkin (94-rasm). Demak, ishni rasm daftarining o'rtasiga aylana chizishdan boshlaysiz. Uning diametri 12 santimetr bo'lishi mumkin. Undan kattasi rasm daftaringiz sat-higa mos kelmasligi, kichigi esa naqsh ishlashda qi-yinchilik tug'dirishi mumkin. Navbatdagi ish aylana-ning ichida dastlabki aylanadan kichikroq yana bir aylana chizishdan iborat bo'ladi. 95-d rasmda usta kulol xuddi shunday yo'l tutgan. Hosil bo'lgan katta va kichik aylanalar o'rtasidagi yo'lsimon joyga girih usulida, ichki aylana yuzasiga esa islamiy naqshlar

95-rasm. Sopol lagan uchun naqsh namunalari.

berilgan. 95-a rasmda esa laganning yuzasi aylana-lar bilan uch qismga bo'lib olingan.

Aylana-lar soni qancha bo'lishi haqidagi savol-ga javob topib olganingizdan so'ng, aylananing yu-zasini teng bo'laklarga bo'lib olasiz. Uni kami-da to'rt bo'lakka bo'lishingiz kerak bo'ladi. Ayrim o'quvchilar aylanani olti yoki sakkiz bo'lakka bo'lish-lari ham mumkin. Ana shu bo'laklarning biriga naqsh kompozitsiyasining bir qismini chizib olasiz. So'ngra ularni simmetrik tarzda bo'laklarning bosh-qa qismlariga ham o'tkazasiz. Bu jarayonda **kalka** qog'ozidan foydalansangiz doiraning har bir qismi-dagi naqsh bo'laklari bir xil chiqadi. 95-b rasmdagi bezaklarni diqqat bilan kuzating. Usta kulol bir xil tasvirlarni olti marta takrorlagan. Demak, usta uni olti teng bo'laklarga bo'lib chiqqan.

Sopol lagan uchun ishlanadigan naqsh kompo-zitsiyasini qalamda bajarib olganingizdan so'ng unga rang berishga kirishishingiz mumkin. Odatda, naqsh

kompozitsiyalari akvarel, guash hamda **tempera** bo'yoqlarida ishlanadi.

Laganga ishlangan naqshga rang berishda katta va kichik yuzalarni bo'yash tartiblariga amal qiling. Unda ranglarning turlari (issiq va sovuq ranglar) hamda tuslari (to'q va och ranglar)ning kontrastligidan unumli foydalanishga harakat qiling.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Sopol idishlarga beriladigan badiiy bezaklar bir-biridan qanday farq qiladi?
2. Chet ellik sayyohlar hamda amaliy san'at ixlosmandlari sopol laganlarni qanday maqsadlarda xarid qiladilar?
3. O'zbekistonning qaysi shaharlarida kulolchilik san'ati maktablari mavjud?

Uyga topshiriq:

1. Birinchi darsda lagan uchun ishlanadigan kompozitsiyaning qalamtasvirdagi tasvirini nihoyasiga yetkazish, ikkinchi darsdan so'ng esa rangtasvirda yakunlash.
2. Atamalar daftariga ajratib yozilgan so'zlarni yozib kelish.

«BOKSCHI» MAVZUSIDA HAYKAL ISHLASH

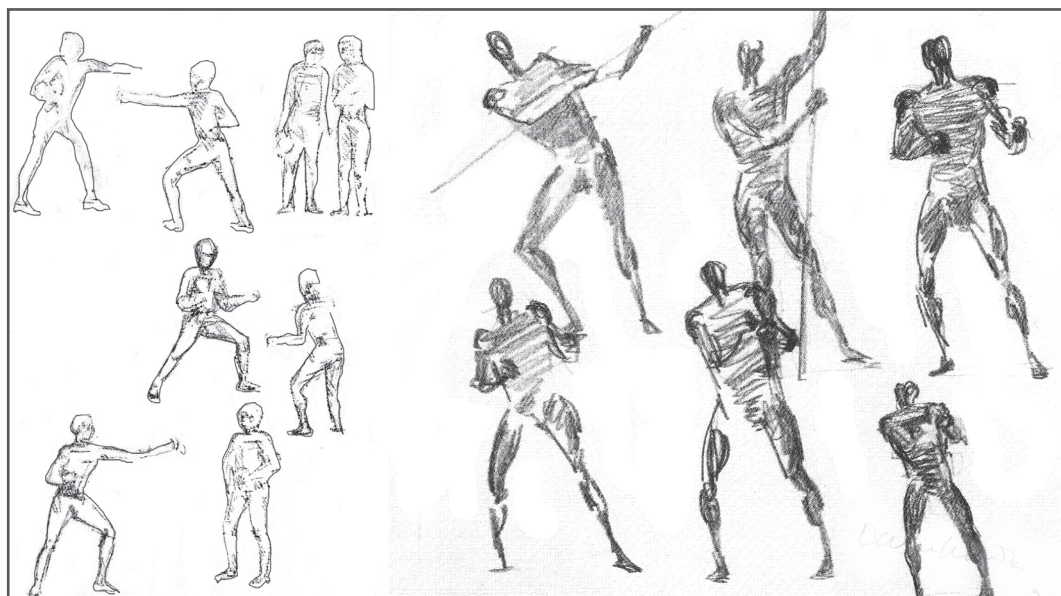
Siz sportning har xil turlariga qiziqasiz. Ular orasida, shubhasiz, boks ham bor. Boks O'zbekiston sportining ommaviy turlaridan biri. Chunki, O'zbe-

kistondan dunyoga mashhur bokschilar yetishib chiqqan. 1974-yilda Gavana shahrida havaskor bokschilar o'rtasida Birinchi jahon chempionati o'tkazilganda, shohsupaning eng yuqorisiga «Toshkent yo'lbarisi» deb nom qozongan o'zbekistonlik Rufat Risqiyev ko'tarilgan.

Ayniqsa, mustaqillik yillarida O'zbekistonda sportning bu turi jadal sur'atlarda rivojlanib bordi. Endilikda olimpiada chempioni andijonlik Muhammadqodir Abdullayev, ikki karra jahon chempionlari buxorolik Abbos Atoyev, andijonlik O'tkirbek Haydarov, jahon birinchiligining kumush medal sohibi hamda ikki karra Osiyo chempioni qo'qonlik Elshod Rasulov, Osiyo chempioni chirchiqlik Rustam Saidovlarning (96-rasm) nomlari butun dunyoga tanilgan. Professional bokschimiz Artur Grigoryan jahon chempioni sifatida o'z kamarini 16 marta muvaffaqiyatli himoya qilgan. Siz televizorda berilgan reportajlar, gazeta va jurnallarda-

96-rasm. Boks bo'yicha Osiyo chempioni Rustam Saidov.

97-rasm. Bokschi harakatlarining qoralamasi.

gi fotoillustratsiyalar orqali ularning xatti-harakatlarini ko'p bora kuzatgansiz.

Kopmozitsiya yaratishdan avval bokschilarning holatlari qanday bo'ladi, degan savolga javob topishga harakat qilib ko'ring. Bizga ma'lumki, boksda ikki holat kuzatiladi. Birinchisi hujum qilish holati bo'lsa, ikkinchisi, himoyalaniish holati. Shunga qarab qo'l, oyoq va gavda harakatlari turlicha bo'ladi. 97-rasmda tasvirlangan bokschining turli holatlarini diqqat bilan kuzating. Shuningdek, bokschining hujum qilish jara-yonida zarba berish usullari ham har xil bo'ladi. Jumladan, o'ngdan, chapdan, to'g'ridan, pastdan zarba berishga qarab yasaladigan haykalchanning holatini aniqlab oling. Bunda siz haykalchanning harakati bilan bir qatorda gavdasining tayanch nuqtasini to'g'ri

98-rasm. «Bokschi» haykalini yasash bosqichlari.

topishingiz lozim bo'ladi. Aks holda yasagan haykalchangiz xuddi yiqilib tushayotgandek ko'rinishi mumkin. Shuning uchun yasaydigan haykalchangizni ko'rinishini hal qilib olish uchun qalamda bir necha qoralama ishlab oling. O'z ishingizni bajarishda namunada keltirilgan rasmlardan ijodiy foydalanishga harakat qiling.

Haykalchanning kompozitsiyasini hal etib olgach, mos tarzda bokschi gavdasining qismlarini ajratib olasiz. So'ngra 98-rasmda ko'rsatilganidek, qismlarini birlashtirib chiqasiz.

Bokschi gavdasining harakatiga mos umumiy holatni hosil qilib olgach, uning detallarini ishlashga kirishasiz. Bunda haykaltaroshlik anjomlari – steklardan foydalanasiz. Ular yordamida ortiqcha joylar qirib olib tashlanadi, kamchiliklari to'ldirib boriladi. Unda siz mayda detallarga alohida ahamiyat qaratmang. Masalan, bokschining ko'zi yoki qoshi tasvirlanishi unchalik muhim emas. Muhimi, uning harakati obrazli chiqishida.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. O'zbekistonlik qaysi bokschilar Olimpiada, Jahon va Osiyo chempionlari bo'lgan?
2. Boks musobaqalarida bokschining qanday harakatlari kuzatish mumkin?
3. Haykaltaroshlikda bokschining holatini to'g'ri tasvirlash uchun nimalarga e'tibor qaratish lozim?

Uyga topshiriqlar:

1. Bokschi haykalini yakunlash.
2. Iqtidorli bolalar uchun ikki figurali bokschilar haykalini yasash.

«POYGA» MAVZUSIDA RASM ISHLASH

Poyga mavzusi juda keng qamrovli. Ularning bar-chasida musobaqa ruhi bo'lib, turlari har xil bo'ladi. Shunchaki, bolalarning ko'chada, maktab stadionida yugurishi, velosipedda kim o'zarga musobaqalashi-shi ham aslida poygadir. Poyganing maxsus tay-yorgarlik ko'rib o'tkazadigan turlari ham mavjud. Bu poygalar otda, sport velosipedi (99-rasm), mototsikl, yengil avtomobillarda ham o'tkaziladi. Poygalarning eng ommalashgani rallilar bo'lib, uzoq yillardan buyon Parij–Dakar yo'nalishida sahrolar orqali o'tadi. «For-mula–1» deb ataluvchi poygalar esa tezlik va raqo-bat jihatidan eng shiddatli hisoblanadi. Shuningdek, poygalarning bolalar kartingi, baggi, motokross turla-ri ham mavjud. Markaziy Osiyo xalqlarida esa otda

99-rasm. Velopoyga.

chopiladigan «Qiz quvish» o'yini ham aslida poygaga o'xshagan musobaqa. Uloq-ko'pkarida ham poyga elementlari mavjud: kimdir uloqni olib qochadi, kimdir uni quvadi. Demak, poyga mavzusi keng qamrovli bo'lib, bu mavzuda kompozitsiya yaratish uchun turli-tuman mavzular tanlash mumkin.

Poyga mavzusi rassomlar tomonidan ham turli variantlarda tasvirlangan. O'zbekiston xalq rassomlari Mannon Saidovning «Chavandozlar» (100-rasm), Qutlug' Basharovning «O'zbek milliy o'yinlari» turkumidagi asarlari, qozog'istonlik rassom N.Akinbayevning «Qiz quvish» (101-rasm) nomli asarlari bunga yorqin misol bo'ladi. Mashhur rassomlarning illustralitsiyalarini, shuningdek, tengdoshingiz ishini diqqat bilan kuzating (102-rasm). Kuzatish natijasida tasavvuringizda shakllangan g'oyalar asosida «Poyga» mavzusida kompozitsiya variantlari ustida o'ylab ko'ring. Buning uchun, odatdagidek, yumshoq qalamda bir necha xomaki rasm – eskiz ishlab oling.

Mavzu ikki soatga mo'ljallanganligini e'tiborga olib, kompozitsiyaning mazmuni haqida ko'proq o'ylang. Siz yuqorida aytib o'tilgan sport turlaridan biriga kompozitsiya ishlashingiz mumkin. Bunda ko'proq qiziqishingiz

100-rasm. *Mannon Saidov. Chavandozlar.*

hamda tasavvur, taassurotlaringizga asoslaning. Kompozitsiya variantlarini topishda namunalarda keltirilgan illustratsiyalardan ijodiy foydalanishingiz mumkin.

Har kim o'z qiziqishiga ko'ra mavzu tanlashi mumkin. Muhimi, uning mazmuni va kompozitsiyasi ishonchli chiqishi kerak. Buning uchun qalamsurat eskizlari vositasida kompozitsiya variantlarini ijodiy izlash jarayoniga alohida e'tibor qaratishingiz lozim. Variantlar qancha ko'p bo'lsa, kompozitsiya uchun yechim topish shunchalik oson kechadi.

Eskizlardan kompozitsiya variantini chizib olgach, uni rangtasvirda bajarasiz. Kompozitsiyani bajarish jarayonida illustrativ materiallar, darslikda berilgan namunalardan ijodiy foydalaning. Ishingizda qiyinchilik yuzaga kelgan vaziyatlarda ustozingizdan maslahat oling. Shuningdek, kompozitsiyaning har bir detalini ishlayotganda xotirangiz hamda tasavvuringizdagi

101-rasm. N.Akinbayev. Qiz quvish.

102-rasm. Tengdoshingiz ishidan namuna.

obrazlardan ham samarali foydalanishga harakat qiling.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Markaziy Osiyo xalqlarining poyga elementlari mavjud bo'lgan qanday an'anaviy musobaqalarini bilasiz?
2. O'zbekistonlik rassomlardan kimlar poyga mavzusida tasviriy san'at asarlarini yaratganlar?
3. Sport musobaqalari ichida poyganing qanday turlari bor?

Uyga topshiriq:

1. Birinchi darsda «Poyga» mavzusidagi kompozitsiyaning qalamtasvirdagi tasvirini nihoyasiga yetkazing, ikkinchi darsdan so'ng esa rangtasvirda yakunlang.
2. Iqtidorli bolalar uchun kompozitsiyaning boshqa variantini mustaqil bajarish.

4-NAZORAT ISHI

Zehningizni sinab ko'ring.

1. Lolaqizg'aldoqlar mavzusida qaysi o'zbek rassomlari naturmort ishlaganlar?
A) Yevgeniy Melnikov, Obidjon Bakirov;
B) O'rol Tansiqboyev, Nikolay Karaxan;
C) Javlon Umarbekov, Bahodir Jalolov;
D) Muhammad Nuriddinov, Alisher Aliqulov.
2. Qaysi bandeda «Poyga» mavzusida rangtasvir asarini yaratgan o'zbek rassomi berilgan?
A) Akmal Ikromjonov; C) Yanis Salpinkidi;
B) Abduvali Mo'minov; D) Mannon Saidov.

3. Toshkent kulolchilik maktabi an'analarini davom ettirayotgan sulola vakili, O'zbekiston Badiiy akademiyasining akademigi kim?

- A) Azamat Xotamov; C) Chingiz Ahmarov;
B) Akbar Rahimov; D) Ortiq Fayzullayev.

4. Qaysi qatorda O'zbekiston badiiy hunarmandchiligi-ning kulolchilik turi rivojlangan markazlar qayd etilgan?

- A) Toshkent, Guliston, Marg'ilon;
B) Jizzax, Qarshi, Namangan;
C) Urganch, Qo'qon, Termiz;
D) Rishton, Urgut, Toshkent.

«BO'RI BILAN TURNA» MASALIGA ILLUSTRATSIYA ISHLASH

O'tilgan darslardan siz ertaklar nima maqsadda to'qilishi, nima sababdan ularni kattalar kichiklarga aytib berishini anglagan bo'lsangiz kerak. Ertaklar, aslida, odamlarni yaxshilikka, ezgulikka undovchi vosita. Odamlarni ertaklar kabi yaxshilikka chorlovchi yana bir vosita bor. Bu masallardir. Unda hayvonlar xuddi odamlar kabi gapiradi. Hayotda aslida bir-birlari bilan hech qanday munosabatda bo'lmaydigan hayvonlar masalchining mahorati tufayli tilga kiradilar, bir-birlarinikiga mehmonga boradilar. Ayniqsa, rus masalchisi Ivan Krilovning masallariga mashhur rassomlar tomonidan ajoyib rasmlar chizilgan. 103-rasmda uning «Kvartet» deb nomlan-

103-rasm. *Valentin Serov.* «Kvartet» masaliga ishlangan illustratsiya.

gan masaliga Valentin Serov tomonidan chizilgan illustratsiyaga e'tibor qaring. Undagi «sozandalar» – ayiq, eshak, echki va maymun xuddi usta cholg'uchilar kabi o'ziga xos obrazda tasvirlangan. Rassom I.Semyonovning «Bo'ri bilan turna» masaliga ishlagan illustratsiyasida boshqacha kompozitsiya tanlangan (104-rasm). Bir nomdagi asarga turlicha variantlarda illustratsiya ishlash mumkin. Unda hayvonlarni xuddi odamlar kabi chizish mumkin. Muhimi, shuni yodda tutingki, masalchilar hayvonlar obrazlari orqali insonlarni yaxshilikka chorlaydilar.

«Bo'ri bilan turna» masalining mazmuni ham ibratlidir. Unda o'zining ochko'zligi tufayli tomog'iga suyak tiqilib, nafas ham olishga holi qolmagan bo'rining tomog'idagi suyakni turna o'zining uzun tumshuqlari

104-rasm.
I.Semyonov. «Bo'ri bilan turna» masaliga ishlangan illustratsiya.

105-rasm. B. Popov.
«Tulki bilan uzum»
masaliga ishlangan
illustratsiya.

106-rasm. I. Semyonov.
«Ninachi bilan chumoli»
masaliga ishlangan
illustratsiya.

bilan sug'urib olayotgan vaziyati masalning eng ta'sirchan holati bo'lsa kerak. Shuning uchun ham rassom masalning shu holatini tasvirlagan. Siz ham masal mazmunidan kelib chiqqan holda kompozitsiyaning bir necha xomaki variantlarini eskiz tarzida ishlab ko'ring. Ulardan eng ma'qulini rangtasvirda bajaring. Kompozitsiya variantini topishda «Tulki bilan uzum» (105-rasm), «Ninachi bilan chumoli» (106-rasm) kabi masallarga ishlangan illustratsiya variantlaridan ham ijodiy foydalanishingiz mumkin. Shuningdek, ustozingiz bilan maslahatlashgan holda

o'zingizga ma'qul bo'lgan boshqa masalni ham tanlashingiz mumkin.

Rasm ishlash jarayonida maqsad faqat tasviriy malakangizni oshirish emas, balki masalning mazmunini chaqib, o'z hayotingizda undan ibrat sifatida foydalanishga harakat qiling.

O'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Turli mavzulardagi qanday masallarni hamda ularga illustratsiya ishlagan qaysi rassomlarni bilasiz?
2. O'zingiz bilgan masallardan birortasining mazmunini gapirib bering.
3. «Bo'ri bilan turna» masaliga ishlagan illustratsiyangizni sharhlab bering.

Uyga topshiriq:

1. Yil davomida bajarilgan ishlarni saralab, eng yaxshilarini yakuniy darsga olib keling.
2. Atamalar daftariga ajratib yozilgan so'zlardan iborat o'quv yili davomida jamlangan atamalar lug'atini tartibga soling.

YAKUNIY DARS. KO'RGAZMA-SUHBAT

Aziz o'quvchilar! Siz yil davomida tasviriy san'atning rangtasvir, grafika va haykaltaroshlik turlarida ijodiy ishlarni bajardingiz. Shuningdek, amaliy san'atning naqqoshlik turi bo'yicha turli shakllardagi kompozitsiyalarni yaratdingiz. Bugungi darsda ularni sarhisob qilamiz. Dars jarayonida ustozingiz tomonidan

bildirilgan yil davomida bajarilgan ishlarning tahlili haqidagi fikrlarini diqqat bilan eshiting. Undan siz kimlar tasviriy san'at ta'limi bo'yicha qanday yutuqlarga erishganini bilib olasiz. Albatta, kimdir bu borada ko'proq ishlab, yaxshi natijalarga erishgan. Siz ham keyingi o'quv yilida ularga tenglashishga harakat qiling. Yaxshi natijalarga erishganlaringiz esa sinfdoshlaringizga yordam berishingiz, ularni ham o'zingiz kabi ijodkor inson bo'lib yetishishlari uchun ko'maklashishingiz kerak.

Navbatdagi vazifa: sizlar yil davomida ishlagan eng yaxshi ishlaringizni mustaqil tarzda sinfdoshlaringizga sharhlab bering. Shuningdek, sinfdoshlaringizning eng yaxshi ishlarini birgalashib sharhlang. Bu tadbirga maktab rahbarlari, sinf rahbaringiz hamda ota-onalaringizni ham taklif etsangiz yakuniy dars o'ziga xos bayramona muhitda, ijodiy ko'tarinkilik ruhida o'tadi. Sinfdoshlaringiz hamda ustozingiz bilan maslahatlashgan holda sinf o'quvchilarining yil davomida bajargan eng yaxshi ishlaridan maktab foyesi, koridori yoki sinf xonasida ko'rgazma tashkil etsangiz, o'z ishingizdan qoniqish hosil qilasiz, o'z ishingizdan faxrlanish hamda boshqalarni ham go'zallik olamiga qiziqishiga hissa qo'shasiz.

O'quv yili yakunlandi. Tasviriy san'at shunday sohaki, unda har doim ishlash uchun mavzu topiladi. Yoz mavzusi ham rassomlar uchun qiziqarli mavzu bo'lganligi uchun ta'til davrida ham tasviriy san'at bilan mustaqil shug'ullanishni unutmang.

TASVIRIY SAN'ATGA OID TERMINLARNING IZOHI

- Karkas** (italyancha «carcacce» – asos) – loy, plastilin kabi yumshoq materialdan haykal ishlanayotganda yog'och yoki simdan yasalgan tayanchi, asosi.
- Kolorit** (italyancha «colorito», lotincha «color» – rang) – rang-tasvir va naqqoshlik asarlarida ustuvor tarzda qo'llanilgan yetakchi rang.
- Kompozitsiya** (lotincha «compositio» – tuzmoq, qo'llamoq) – tasvir detallarini muayyan mantiq asosida bir-biriga birlashtirish, joylashtirish vositasida badiiy asar yaratish.
- Kontrast ranglar** – rang tusi va to'yinganligiga ko'ra bir-biridan keskin farq qiluvchi ranglar: oq – qora; ko'k – sariq.
- Ranglar gammasi** – tasviriyl va amaliyl san'atda badiiy asar yaratishda ranglarning qo'llanilishidagi ketma-ketlik tartibi, tizimi.
- Realistik usul** – tasvirni tasviriyl san'at qonuniyatlari asosida real (haqqoniy) tasvirlash usuli.
- Relyef** – haykaltaroshlik turi, yuzaga nisbatan qavariq tasvir.
- Refleks** – biror-bir buyumga nur (yorug'lik) tushishi natijasida uning rangi boshqa buyum sirtida aks etishi.
- Sujet** – tasviriyl san'at asarining mavzusi (mazmuni)ni belgilab beruvchi voqelik tasviri (bayoni).
- Epizod** – badiiy asarning muayyan qismi. Masalan, adabiy asarning illustratsiya ishlash uchun tanlab olinadigan parchasi.
- Etud** – biror-bir obyekt (tabiat ko'rinishi, portret), buyum (naturmort), natura (portret) yoki tematik kompozitsiya uchun turli grafik materiallarda bevosita naturadan ishlangan qoralama, rangli bo'yoqlarda qisqa muddatda ishlangan ranglavha.

M U N D A R I J A

1-mavzu.	Tasviriy san'atning turlari va janrlari	3
2-mavzu.	«Qovun va anor» mavzusida naturmort ishlash . .	12
3-mavzu.	«Qovun saylida» mavzusida kompozitsiya ishlash . .	18
4-mavzu.	«Raqqosa» haykalini ishlash	21
5-mavzu.	«Kuzgi gullar» mavzusida rasm ishlash	24
6-mavzu.	«Qushlar» mavzusida rasm ishlash	28
7-mavzu.	To'g'ri to'rtburchak shaklida naqsh ishlash	31
8-mavzu.	«O'zbekiston me'moriy yodgorliklari» mavzusida suhbat	35
9-mavzu.	«Mehmonlar me'moriy yodgorliklar oldida» mavzusida kompozitsiya ishlash	38
10-mavzu.	«Cho'pon bola» mavzusida haykal ishlash	40
11-mavzu.	Kvadrat shaklida naqsh ishlash	44
12-mavzu.	«Sport o'yinlari» mavzusida kompozitsiya ishlash. .	48
13-mavzu.	«Qish keldi» mavzusida rasm ishlash	52
14-mavzu.	Doira shaklida naqsh ishlash	55
15-mavzu.	«Savat ko'targan qiz» mavzusida kompozitsiya ishlash	57
16-mavzu.	«Tuya bilan bo'taloq» mavzusida haykal ishlash. .	61
17-mavzu.	«Ur, to'qmoq» ertagi asosida illustratsiya ishlash. .	66
18-mavzu.	«Futbolchi» mavzusida haykal ishlash	72
19-mavzu.	«Navro'z bayrami» mavzusida kompozitsiya ishlash .	76
20-mavzu.	«Tog'da bahor» mavzusida kompozitsiya ishlash . .	80
21-mavzu.	«Bahor gullari» mavzusida kompozitsiya ishlash. .	85
22-mavzu.	Sopol lagan uchun naqsh ishlash	91
23-mavzu.	«Bokschi» mavzusida haykal ishlash	95
24-mavzu.	«Poyga» mavzusida rasm ishlash	99
25-mavzu.	«Bo'ri bilan turna» masaliga illustratsiya ishlash . .	104
26-mavzu.	Yakuniy dars. Ko'rgazma-suhbat	107
	Tasviriy san'atga oid terminlarning izohi	109

O'quv nashri

Asqarali SULAYMONOV, Islomjon RAHMONOV,
Zilola SULAYMONOVA

TASVIRIY SAN'AT

**Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
4-sinfi uchun darslik**

«SHARQ» nashriyot-matbaa
aksiyadorlik kompaniyasi
Bosh tahririyati
Toshkent–2015

Nashr litsenziyasi AI № 201, 28.08.2011-y.

Muharrir Akbar Bahromov
Badiiy muharrir Umid Sulaymonov
Dizayner-sahifalovchi Fazilat Sadiqova
Texnik muharrir Bekzod Karimov
Musahhihlar: M.Ziyamuhamedova, Sh.Xurramova

Bosishga ruxsat etildi 2015-yil 29-iyun. Bichimi 70x90^{1/16}.
«Arial» garniturası. Ofset usulda bosildi. Ofset qog'oz.
Shartli bosma tabog'i 8,77. Nashriyot-hisob tabog'i 9,12.
Adadi 453 666 nusxa. Buyurtma № 3922 .

**«SHARQ» nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosmaxonasi,
100000, Toshkent sh., Buyuk Turon ko'chasi, 41-uy.**

Ijaraga berilgan darslik holatini ko'rsatuvchi jadval

No	O'quvchining ismi, familiyasi	O'quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi	Darslik-ning top-shirilgan-dagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi
1						
2						
3						
4						
5						
6						

Darslik ijaraga berilganda va o'quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to'ldiriladi:

Yangi	Darslikning foydalanishga birinchi marotaba berilgandagi holati.
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko'chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo'q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib, chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta'mirlangan. Ko'chgan varaqlari qayta ta'mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqova chizilgan, u yirtilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yo'q, qoniqarsiz ta'mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo'yab tashlangan, darslikni tiklab bo'lmaydi.